

O klaryfikacyjnych i perswazyjnych funkcjach odwołań do przekazu Ewangelii w piśmiennictwie polskiej nauki prawa

On the Clarifying and Persuasive Functions of References to the Transmission of the Gospel in the Polish Legal Science

The author analyzes the practice of referring to the life and teaching of Jesus Christ in Polish legal science. In most cases, Polish legal scholars refer to the Gospels within the framework of broadly understood legal argumentation. In the considerations of legal academics the New Testament reports of Christ perform several functions: they are part of the historical background of the studied subjects; they are an illustration and / or exemplification of particular aspects of the researched issues; they serve to strengthen the social legitimization of the law by showing its substantive convergence with the message of Jesus' teaching; they give reasons for critical assessment of law and law practice. On the other hand, these references rarely come down to linguistic ornamentation in the Polish legal literature. A qualitative study of over 110 monographs and scientific papers of Polish jurists shows the usefulness of references to Jesus Christ for scientific examination of law. In a culturally Christian state, the Gospel is an extralegal source with clarification (explanatory) and persuasive potential for jurisprudence.

Grzegorz Maroń

Profesor Uniwersytetu Rzeszowskiego

ORCID – 0000-0002-3861-9103

Słowa klucze:

Jezus Chrystus, język prawniczy, argumentacja prawnicza, doktryna prawnicza

Key words:

Jesus Christ, legal language, legal argumentation, legal science

<https://doi.org/10.36128/priw.vi32.53>

1. Wstęp

Tytuł opracowania suponuje co najmniej trzy obszary rozważań. Po pierwsze, wskazane zagadnienie można rozpatrywać pod kątem uczy-nienia życia i nauczania Jezusa Chry-stusa zasadniczym czy docelowym przedmiotem badań nauki prawa. Po drugie, problematyka nawiązań do Chrystusa w piśmiennictwie praw-nicznym przejawia relewantność dla charakterystyki języka prawniczego, a konkretnie języka doktryny praw-niczej. Po trzecie, sięganie do osoby Jezusa w prawniczych monografiach i artykułach naukowych można ba-dać w perspektywie argumentacji prawniczej czy szerszej akademickie-go dyskursu prawniczego. Rozpoz-nane przypadki odwoływania się

do ewangelicznych przekazów o Nazarejczyku w pracach rodzimej doktryny prawniczej zostaną poddane analizie w każdej z trzech powyżej wymienionych płaszczyzn badawczych.

Nieoczywista jest natomiast stosowność czy zasadność łączenia praktyki przywoływania Chrystusa w piśmiennictwie prawniczym z badaniem prawa z tzw. zewnętrznej perspektywy. W polskiej teorii i filozofii prawa niniejszą optykę metodologiczną rozpatruje się w kontekście tzw. wielopłaszczyznowego badania prawa i zewnętrznej integracji prawoznawstwa¹. Pod pojęciami tymi kryje się postulat i praktyka sięgania przez prawników do dorobku nieprawniczych dyscyplin naukowych, jak np. socjologii, historii, ekonomii w celu lepszego, bardziej kompleksowego poznania i opisanego prawa oraz mechanizmów jego funkcjonowania i oddziaływania. Ewentualnie chodzi także o nawiązywanie przez prawników współpracy naukowej z przedstawicielami innych nauk. Zewnętrzna integracja prawoznawstwa jest następstwem przekonania, że fenomen prawa nie wyczerpuje się na płaszczyźnie logiczno-językowej, a jego całościowy ogląd wymaga poddania go analizie także od strony socjologicznej, psychologicznej czy aksjologicznej. W literaturze obcojęzycznej, zwłaszcza anglosaskiej, zewnętrzną integrację prawoznawstwa określa się często empiryzmem prawnym (*legal empiricism*) przyjmującym postać nawet nowego kierunku w jurysprudencji². Przeciwno uznaniu tytułowej problematyki za przejaw *sensu stricto* zewnętrznej perspektywy badania prawa przemawia to, że w perspektywie tej punktem odniesienia jest nauka, w ujęciu zarówno apragmatycznym (usystematyzowany zbiór twierdzeń), jak i pragmatycznym (np. właściwa jej metodologia). W tych kategoriach można by rozpatrywać interdyscyplinarne badanie prawa z uwzględnieniem bibliistyki czy teologii³, ale nie przywoływanie pojedynczych wypowiedzi Chrystusa. O możliwości sprofilowania prawoznawstwa w tym kierunku świadczy

-
- 1 Zob. np. Grzegorz Leopold Seidler, „W poszukiwaniu systemu wszechstronnej analizy prawa” *Annales UMCS. Sectio G*, vol. 14 (1967): 1-22; Kazimierz Opalek, „Przedmiot prawoznawstwa a problem tzw. płaszczyzn prawa” *Państwo i Prawo*, nr 6 (1969): 983–995; Jakub Łakomy, „Interdyscyplinarność i integracja zewnętrzna nauk prawnych w świetle postmodernistycznej krytyki” *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, nr 11 (2011): 29-45.
 - 2 Grzegorz Maroń, „Nowy Empiryzm Prawny jako możliwe źródło inspiracji dla Stowarzyszenia Badań nad Źródłami i Funkcjami Prawa” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 1 (2013): 72-91.
 - 3 Zob. Tomasz Gałkowski, „Teologia prawa” *Prawo Kanoniczne*, nr 2 (2013): 105-125.

działalność w amerykańskim akademickim środowisku prawniczym szkoły filozoficzno-prawnej „Chrześcijańska Teoria Prawa”⁴.

Odwołania do Jezusa Chrystusa w piśmiennictwie prawniczym nie wyczerpują kwestii zainteresowania jego osobą w środowisku prawniczym. Nauczanie Chrystusa bywa przywoływane, aczkolwiek rzadko, w uzasadnieniach sądowych orzeczeń⁵. Do postaci Chrystusa zdarza się sięgać prawnikom także w procesie akademickiej edukacji prawniczej, np. w ramach zajęć z historii doktryn polityczno-prawnych⁶. Badania ankietowe wśród studentów kierunku prawo na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Rzeszowskiego pokazały, że Jezus nie jest jednak odbierany jako szczególnie „inspirujący myśliciel”⁷. O pewnym potencjale osoby Chrystusa dla edukacji prawniczej świadczy natomiast działalność koła naukowego „Kodeks i Ewangelia” przy Katedrze Teorii i Filozofii Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego badającego „możliwy wkład chrześcijańskiej perspektywy myślowej w rozumienie zagadnień prawnych”⁸. Najtrudniej ustalić wpływ Chrystusa i jego nauczania na życie zawodowe prawników. Nie brakuje w Polsce jurystów publicznie

- 4 Grzegorz Maroń, „Chrześcijańska Teoria Prawa jako kierunek we współczesnej myśli prawniczej”, [w:] *Doświadczenia arbitrażu i mediacji. Perspektywa prywatnoprawna oraz publicznoprawna - między teorią a praktyką. Księga Pamiątkowa Ku Czci Prof. Jana Łukasiewicza*, red. Łukasz Błaszczak, Jan Olszewski, Rafał Morek (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018), 248-267.
- 5 Jerzy Parchomiuk, „Odwołania do Ewangelii w orzeczeniach sądów administracyjnych”, [w:] *Veritatem in caritate. Księga jubileuszowa z okazji 70. urodzin Księdza Biskupa Profesora Jana Śrutwy*, red. Waclaw Depo, Mariusz Leszczyński, Tadeusz Guz, Paweł Marzec (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011), 1017-1025; Grzegorz Maroń, „Odwołania biblijne w uzasadnieniach wyroków sądowych. Komparatystyczne studium orzecznictwa polskiego, czeskiego i irlandzkiego” *Glosa – Prawo Gospodarcze w Orzeczeniach i Komentarzach*, nr 1 (2020): 113-130.
- 6 Zob. <http://www.ur.edu.pl/file/3261/historia-doktryn-polityczno-prawnych2---c-st.pdf>.
- 7 Marcin Niemczyk, „Historia doktryn polityczno-prawnych jako przedmiot wykładany na studiach prawniczych. Analiza wyników badań opinii studentów pierwszego roku Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Rzeszowskiego” *Annales UMCS. Sectio G*, nr 2 (2013): 198-199.
- 8 Paweł Jabłoński, „Sprawozdanie z działalności naukowodydaktycznej Katedry Teorii i Filozofii Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 2012–2013” *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, nr 2 (2013): 123.

wypowiadających się o wierze w Jezusa Chrystusa⁹ i przyznających się do czerpania z tej wiary w praktykowaniu profesji prawniczej¹⁰.

W artykule przeanalizowano przypadki nawiązania do faktów z życia i poglądów Jezusa Chrystusa rozpoznane w ponad 110 monografiach i artykułach naukowych autorstwa reprezentantów polskiej doktryny prawniczej w rozumieniu przedstawicieli dyscypliny naukowej „nauki prawne”¹¹. W zamierzeniu opracowanie stanowi studium głównie kwalitatywnej natury. Nie aspiruje ono do bycia antologią odniesień do Chrystusa w piśmiennictwie rodzimej jurysprudencji. Zapewne nie brakuje prawniczych publikacji naukowych zawierających wzmianki o Chrystusie innych niż te, do których udało mi się dotrzeć. U podstaw artykułu stoją nie cele bibliograficzne, lecz określenie funkcji pełnionych przez nawiązania do Jezusa oraz ustalenie głównych prawidłowości znamionujących praktykę cytowania Nazarejczyka przez przedstawicieli polskiej nauki prawa.

Z zakresu opracowania wyłączono publikacje naukowe dotyczące problematyki prawa kanonicznego i autorstwa prawników kanonistów¹². Odwołania w publikacjach tego typu do życia i nauczania Jezusa Chrystusa nie są i nie powinny być traktowane jako coś osobliwego, wręcz przeciwnie ich obecność można uznać za spodziewaną i oczekiwaną, skoro dla prawa kanonicznego (prawa kościelnego) Jezus Chrystus jest „najważniejszym jego źródłem (istnienia)”¹³. Poza ramami artykułu pozostawiono też opracowania przedstawicieli nauki prawa o charakterze eseistycznym bądź publicystycznym wspominające o Jezusie¹⁴.

Badaniami objęto publikacje prawnicze wydane po 1989 r. Przyjęcie niniejszej cezury czasowej znajduje dwojakie uzasadnienie. Po pierwsze, w okresie Polski Ludowej wolność akademicka, w tym wolność twórczości akademickiej, była istotnie ograniczona. Materialistyczny i ateistyczny marksizm – będący natenczas w praktyce ideologią państwową – stał na

9 Zob. Paweł Bucoń, „Wiara jako wartość w życiu współczesnego człowieka” *Pedagogika Katolicka*, nr 2 (2010): 110-116.

10 *Manifestacja wiary prawników*, <https://www.radiomaryja.pl/informacje/manifestacja-wiary-prawnikow/>.

11 Do przedstawicieli doktryny prawniczej zaliczam osoby posiadające co najmniej tytuł zawodowy magistra prawa.

12 Wyjątek dotyczy autorów legitymujących się wykształceniem zarówno z zakresu prawa kanonicznego, jak i prawa (świeckiego/cywilnego).

13 Wojciech Góralski, „Prawo kościelne a prawo państwowe” *Studia Płockie*, vol. 31 (2003): 86.

14 Np. Maciej Jońca, „Jak to się stanie, skoro męża nie znam?” *Edukacja Prawnicza*, nr 2 (2015): 45-47; Paweł Chmielnicki, „Do Czytelników” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 2 (2017): 7-8.

przeszkodzie sięganiu w prawniczych monografiach i artykułach naukowych do Jezusa Chrystusa, zwłaszcza wówczas gdy treści ewangeliczne przywoływano by w sposób aprobatywny. Ewentualnie, oddziaływanie myśli marksistowskiej skutkowało zideologizowaną interpretacją Pisma Świętego w piśmiennictwie prawniczym¹⁵. Po drugie, niewiele publikacji z tego okresu dostępnych jest w wersji elektronicznej, co utrudnia przeszukiwanie ich treści pod kątem odwołań do Jezusa Chrystusa.

Przedmiot badań zawężono ponadto do jedynie ewangelicznych przekazów o Jezusie Chrystusie, czyli tych pochodzących z trzech Ewangelii synoptycznych i Ewangelii św. Jana. W związku z tym w materiale badawczym pominięto przypadki, gdy przedstawiciel jurysprudencji cytuje czy powołuje się na wypowiedzi osób trzecich – nie ewangelistów – o Jezusie (np. papieża) czy na słowa przypisywane Jezusowi przez te osoby (np. osób doświadczających objawień).

2. Życie i nauczanie Chrystusa jako docelowy przedmiot badań doktryny prawniczej

Życie i nauczanie Jezusa Chrystusa rzadko stanowiły zasadniczy przedmiot badań polskiej nauki prawa¹⁶. Do dyscyplin prawniczych, w których obrębie można by *prima facie* spodziewać się tak tematycznie sprofilowanych badań, należy zwłaszcza historia doktryn polityczno-prawnych oraz komparatystyka prawnicza dotycząca kultur prawnych. Tymczasem w piśmiennictwie prawniczym z zakresu myśli polityczno-prawnej i kultur prawnych nie tylko że brakuje choćby jednej pracy całościowo poświęconej

-
- 15 Za przykład takiej ideologicznie naznaczonej egzegezy Ewangelii można potraktować przypisanie pierwotnej doktrynie chrześcijańskiej „otwarcie rewolucyjnych poglądów” przejawiających się negatywnym stosunkiem „do bogactwa i prywatnej własności”, głoszeniem „potrzeby współżycia wiernych w ramach komunistycznych gmin” oraz krytyką instytucji rodziny [Mt 19:23-24; Łk 6:21 i 24-25; Łk 14:26; Łk 16:19-31; Dz 2:44-45]. Grzegorz Leopold Seidler, „Studia z historii doktryn politycznych (Świat antyczny)” *Annales UMCS*, nr 1 (1955): 202.
- 16 Zob. np. Grzegorz Maroń, „Prawo polskie w świetle nauczania i życia Jezusa Chrystusa” *Ius et Administratio*, nr 3 (2017): 1-33. http://iusetadministratio.eu/wp-content/Zeszyty_naukowe/2017/3_2017/3_2017_2_Maron.pdf; Zachariasz Łyko, „Rozdział kościołów i państwa w świetle nauki Chrystusa” [w:] *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat*, red. Michał Pietrzak (Warszawa: Liber, 2007), 41-55; Monika Wójcik, „Si Iesum Christum heredem quis scripserit... Chrystus jako spadkobierca w prawie justyniańskim” [w:] *Cuius regio eius religio ?*, red. Grzegorz Górski, Leszek Ćwikła, Marzena Lipska (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006): 41-52.

prawnym aspektem nauczania Chrystusa, ale i opracowań subsydiarnie nawiązujących do tego nauczania jest relatywnie niewiele, a same te nawiązania przybierają zwykle postać krótkich wzmianek¹⁷. Nawet przy omawianiu chrześcijańskiej doktryny czy kultury prawnej autorzy znacznie częściej przywołują np. św. Pawła z Tarsu, św. Augustyna czy św. Tomasza z Akwinu niż Nazarejczyka. W wielu podręcznikach do historii doktryn polityczno-prawnych nauczaniu Chrystusa nie poświęcono choćby odrębnego podrozdziału czy punktu.

Przyczyn liczebnej skromności prawniczej literatury przedmiotu dotyczącej bezpośrednio poglądów Chrystusa na kwestie prawne należy doszukiwać się w charakterze jego nauczania. Chrystus „wyrażał całkowity brak zainteresowania władzą polityczną”¹⁸. Nie sformułował „żadnej koncepcji państwa, prawa i władzy”¹⁹, a jego wypowiedzi, w których „można znaleźć odniesienia dotyczące wprost państwa i prawa”²⁰ są „nieliczne i symboliczne”²¹. Nie czynił eksplikatywnych wywodów na temat prawa we współczesnym pozytywistycznym i świeckim rozumieniu tego pojęcia. Mówiąc *expressis verbis* o „prawie” miał najczęściej na myśli normy Tory. W kwestii stosunku Chrystusa do prawa biblijnego wypowiadali się natomiast polscy przedstawiciele bibliistyki, teologii czy prawa kanonicznego²².

-
- 17 Zob. np. Krystyna Chojnicka, „Jezus Chrystus” [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. III, red. Michał Jaskólski (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2007): 134-137; Krzysztof Karsznicki, „Główne kultury prawne na świecie” *Studia Iuridica Toruniensia*, nr 2 (2014): 78; Ksenia Kakarenko, „Samobójstwo w różnych kulturach prawnych”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 322; Anna Koronkiewicz, „Kultura prawna katolicyzmu jako kultura życia – Kościół katolicki a prawo karne. Wybrane zagadnienia” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji*, t. 77 (2008): 201.
- 18 Chojnicka, „Jezus Chrystus” 137.
- 19 Lech Dubel, *Historia Doktryn Politycznych i Prawnych do schyłku XX wieku* (Warszawa: LexisNexis, 2007), 89.
- 20 Jerzy Godlewski, *Katolicka myśl kościelna o prawie i państwie* (Warszawa: PWN, 1985), 18.
- 21 Mirosław Sadowski, „Religie monoteistyczne o prawie i państwie” *Studia Erasmiana Wratislaviensia*, z. 5 (2011): 30-31 [Mt 22:15–22; Mt 12:13-17; Łk 20:20–26; J 19:11-13].
- 22 Zob. np. Jan Łach, „Nie sądźcie, że przyszedłem rozwiązywać Prawo albo proroków”, [w:] *Biblia Księga Życia Ludu Bożego*, red. Stanisław Łach, Marian Filipiak (Lublin: Wydawnictwo KUL, 1980), 79-89; Józef Kudasiewicz, „Jezus Chrystus a dziedzictwo prawne Starego i Nowego Testamentu” *Kieleckie Studia Teologiczne*, nr 8 (2009): 93-104.

Nie upatrywanie w Chrystusie autora jurydycznie relewantnych przemyśleń wartych pogłębionego studium nie jest cechą osobliwą polskiej doktryny prawniczej. Podobny stan rzeczy charakteryzuje piśmiennictwo prawnicze innych państw. Znamienne, iż także na gruncie amerykańskiej nauki prawa, znanej z podejmowania nawet tematów bardzo oryginalnych czy wręcz „egzotycznych”, „brakuje jakiegokolwiek obszernej analizy Jezusa, jego poglądów na temat jurysprudencji i teorii prawa. Pomimo całej różnorodności piśmiennictwa, niewiele jest dyskusji w przedmiocie tego, co Jezus myślał o prawie, prawnikach, normach prawnych i porządku prawnym”²³.

Szerszą uwagę rodzimej nauki prawa zwróciła jedynie kwestia procesu i śmierci Jezusa Chrystusa. Zagadnienie to było rozpatrywane głównie przez romanistów i przez pryzmat prawa rzymskiego. Naukowe studium tej problematyki zaowocowało jedną monografią²⁴ oraz kilkoma artykułami naukowymi i rozdziałami w monografiach²⁵.

-
- 23 Chaim Saiman, „Jesus’ Legal Theory—A Rabbinic Interpretation” *Journal of Law & Religion* 23, nr 1 (2007): 100.
- 24 Paulina Świącicka-Wystrychowska, *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium prawnohistoryczne* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012); Paulina Świącicka-Wystrychowska, *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium z zakresu rzymskiego procesu karnego w prowincjach wschodnich w okresie wczesnego pryncypatu* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005). Pierwsza z pozycji stanowi rozwinętą wersję drugiej z wymienionych książek.
- 25 Piotr Olszewski i Dominik Wilga, „Procedura Cognito extra ordinem w prawie rzymskim na przykładzie procesu i egzekucji Jezusa Chrystusa” *Kortowski Przegląd Prawniczy*, nr 4 (2015): 31-36; Marek Sobczyk, „Proces Jezusa oczami historyka i prawnika” *Studia Iuridica Torunien-sia*, t. XII (2014): 221-252; Maciej Jońca, *Głośne rzymskie procesy karne* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2009), 184-210; Jerzy Ciecieląg, „Crimen laesae maiestatis czy perduellio? Za jakie przestępstwo został skazany Jezus przed sądem Poncjusza Piłata” [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytniej Grecji i Rzymu*, red. Antoni Dębiński, Henryk Kowalski, Marek Kuryłowicz (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2007), 37-44; Piotr Krajewski, „Społeczno-polityczne i prawne aspekty procesu Jezusa” *Pologna Sacra*, nr 19 (2006): 161-182; Ewa Stawicka, „Proces Jezusa Chrystusa” *Palestra*, nr 3-4 (1996): 114-118.

3. Lingwistyczna perspektywa doktrynalnych odwołań do Jezusa Chrystusa

Tytułowa problematyka przejawia przydatność dla rozważań z zakresu juryslingwistyki. Podkreślić jednak należy, że nauka prawa bardziej koncentruje się na języku prawnym (język prawodawcy, język tekstów aktów normatywnych) niż prawniczym, a w przypadku tego drugiego częściej na języku praktyki prawniczej niż doktryny prawniczej. Nieodosobnione jest stanowisko, że język przedstawicieli rodzimej nauki prawa bywa „hermetyczny” i „niezrozumiały dla laików, a nawet dla prawników reprezentujących inne gałęzie prawa”²⁶. Jeden z aforyzmów głosi, że „Od czasów, kiedy wzniesiono wieżę Babel, nie było języka bardziej niezrozumiałego niż język prawników”²⁷.

Język doktryny prawniczej to przykład języka naukowego, w którym wyróżnić można dwa style, tzw. surowy (twardy) i barwny. Styl surowy „polega na skondensowanym przekazie faktów oraz formalnym prowadzeniu rozumowań i dowodów. Opisy są zwięzłe, pozbawione rozwlekłych wyjaśnień zawierających porównania i przenośnie”. Z kolei styl barwny „polega na swobodniejszej narracji, której celem jest zainteresowanie czytelnika, odwoływanie się do jego doświadczeń i wyobraźni, uzupełnianie formalnych wywodów sugestywnymi przykładami”²⁸. Środowisko naukowe jest podzielone w ocenie obu stylów. Dominują zwolennicy stylu surowego, niekiedy całkowicie kwestionujący stosowność drugiego stylu dla publikacji naukowych. Nie bez racji jednak sympatycy stylu barwnego podnoszą, że „tekst naukowy powinien być komunikatywny, przyciągać uwagę czytającego, a zatem nie może być monotony”, a na jego korzyść przemawia „klarowny, bogaty i barwny język, tak bardzo odbiegający od sztamowego języka prawniczego”²⁹. Wystarczy sięgnąć „do Platona i Hegla by przekonać się, że język naukowy nie musi być drętwy i bezosobowy, że nie musi stronić od ironii, złośliwości czy dowcipu, sformułowań dosadnych”³⁰.

Kwestii nawiązywania lub nienawiązywania do Jezusa Chrystusa w piśmiennictwie prawniczym nie sposób symplistycznie wytłumaczyć

26 Marcin Czerwiński, „Nauki i ich wirtuale. Przypadek nauki prawa” *Zeszyty Naukowe Prawa Konstytucyjnego*, z. 10 (2017): 173.

27 Roman Tokarczyk, *Przykazania etyki prawniczej. Księga myśli, norm i rycin* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2009), 240.

28 Jacek Wytrębowski, „O poprawności językowej publikacji naukowo-technicznych” *Zagadnienia Naukoznawstwa*, nr 1 (2009): 127-136.

29 Czesław Jaworski, „Ukazał się długo oczekiwany komentarz do Zbioru zasad etyki adwokackiej i godności zawodu” *Palestra*, nr 7-8 (2012): 253.

30 Kamil Kaczmarek, *Kurs wolnego czytania*. <http://socrel.edu.pl/?menu=11>.

posługiwaniem się przez autora odpowiednio stylem barwnym i surowym. Poszczególne przywołane w artykule publikacje naukowe w większym lub mniejszym stopniu odpowiadają jednemu lub drugiemu stylowi. Jeśli jednak przyjąć, że styl barwny sprzyja sięganiu do źródeł pozaprawnych *in generale*, to tym samym można przypuszczać, iż styl ten ułatwił autorom wzmiankowanie o Nazarejczyku.

Bardziej zasadne wydaje się natomiast łączyć skłonność i gotowość odwoływania się do Jezusa Chrystusa w piśmiennictwie prawniczym od stylu osobniczego autora, jego idiolektu³¹. Styl wypowiedzi naukowej determinują także czynniki „indywidualne, oddające osobowość badacza-nadawcy”³². Faktorem tym może, ale nie musi, być przynależność wyznaniowa autora oraz jego religijne zaangażowanie. Nieuprawnione byłoby antycypowanie, że powołanie się na Chrystusa, zwłaszcza w sposób aprobatywny, każdorazowo czy choćby w większości przypadków ujawnia wiarę autora w boskość Nazarejczyka. Do Jezusa nawiązują w swoich pracach naukowych również ci juryści, którzy nie są chrześcijanami, a nawet osobami wierzącymi. Za przykład może posłużyć piśmiennictwo austriackiego teoretyka prawa Hansa Kelsena, będącego agnostykiem³³.

Relatywnie rzadko przywoływanie słów i czynów Jezusa w opracowaniach doktryny prawniczej ma charakter ornamentacyjny, będąc narzędziem językowego wyrazu, nadającym pewien koloryt czy wyrazistość formułowanym wypowiedziom. Przykładowo Oktawian Nawrot zwraca uwagę na paradoks związany z rozwojem biomedycyny i biotechnologii, gdzie z jednej strony postęp nauki umożliwia skuteczne leczenie wielu chorób, a z drugiej strony grozi uprzedmiotowieniem jednostki. Wskazując na pozytywny aspekt progresu nauk biomedycznych autor odwołał się do „biblijnej wizji, w której «niewidomi wzrok odzyskują, chromi chodzą, trędowaci doznają oczyszczenia, głusi słyszą, umarli zmartwychwstają»” (Mt 11:5)³⁴.

- 31 Stanisław Gajda, „Styl osobniczy uczonych” [w:] *Styl a tekst*, red. Stanisław Gajda, Mieczysław Balowski (Opole: Uniwersytet Opolski, 1996), 252.
- 32 Danuta Bieńkowska, Elżbieta Umińska-Tytoń, Indywidualne cechy stylu tekstów naukowych (na przykładzie wybranych prac Aleksandra Brücknera i Stanisława Rosponda)” *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, nr 10 (2011): 33.
- 33 Nicoletta Bersier Ladavac, „Hans Kelsen (1881-1973). Biographical Note and Bibliography” *European Journal of International Law*, nr 9 (1998): 391.
- 34 Oktawian Nawrot, „Standardy prawne Rady Europy w dziedzinie biotechnologii i bioetyki” [w:] *Prawa człowieka wobec rozwoju biotechnologii*, red. Lena Kondratiewa-Bryzik, Katarzyna Sękowska-Kozłowska (Warszawa: Wolters Kluwer, 2013), 51.

Z kolei Wojciech Morawski podnosi, że prawodawca przyjmując ustawę o inwestycjach w zakresie elektrowni wiatrowych, w sposób najprawdopodobniej nieświadomy wywołał konfuzję odnośnie do zasad opodatkowania elektrowni wiatrowych. „Lektura uzasadnienia ustawy może wskazywać, że twórcom tej regulacji należy – zgodnie ze wskazaniem Biblii – przebaczyć, gdyż «nie wiedzą co czynią»” (Łk 23:34). Oba odniesienia zasadniczo pełniły funkcję głównie „ozdobnika językowego”.

Delimitacja przypadków odniesień do Jezusa Chrystusa o funkcji ornamentacyjnej w ramach językowej stylistyki od funkcji argumentacyjnej nie jest jednak kwestią oczywistą. Zależy ona m.in. od kontekstu niniejszego odniesienia oraz od tego, za jaki środek (narzędzie) językowy zostanie zakwalifikowany konkretny przywołany fragment ewangeliczny, np. metafora, alegoria, porównanie, hiperbola³⁵. Językowy koloryt wypowiedzi może iść w parze z jej wartością poznawczą, eksplanacyjną i perswazyjną. Przykładowo Mieczysław Sawczuk posłużył się biblijną alegorią, przekonując, że „koncepcja rzecznika praw obywatelskich nawiązywać winna do idei ochrony pojedynczego człowieka”. W jego przekonaniu od Rzecznika należy oczekiwać, aby „poszukiwał jednej owcy, gdyż pozostawione sobie stado 99 owiec samo może się obronić” (Mt 18:12-14; Łk 15:1-7)³⁶.

Sporadycznie ewangeliczny przekaz o Jezusie Chrystusie pełnił w pracach jurysprudencki rolę podpowiedzi czy wskazówki etymologicznej, np. wyjaśnienie w kontekście transplantacji, że nazwa tzw. syndromu Łazarza wzięła się z historii o wskrzeszeniu Łazarza przez Jezusa (J 11)³⁷.

4. Odwołania do Jezusa Chrystusa w argumentacji prawniczej

W większości przypadków odwołania do Jezusa Chrystusa spotykane w piśmiennictwie prawniczym wpisują się w szeroko rozumianą argumentację. Częściej odwołania te składają się na „wypowiedź argumentacyjną” autora niż pełnią funkcję argumentu *sensu stricto*, w rozumieniu przypisywanym temu terminowi w metodologii nauk czy w logice. Nie brakuje jednak i takich odwołań, które można potraktować wprost za argument. Nie zawsze też *in concreto* oczywista jest dystynkcja na argument i zawierającą go wypowiedź argumentacyjną. Odwołania do Chrystusa będące argumentem z reguły można zaklasyfikować jako argument z przykładu (*argumentum ad exemplum*),

35 Np. Rafał Augustyn, Iwona Witczak-Plisiecka, Sylwia Wojtczak, *Metafory konceptualne jako narzędzia rozumowania i poznania prawniczego* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 380-468.

36 Mieczysław Sawczuk, „Naruszenie prawa do wysłuchania podstawą skargi konstytucyjnej” *Annales UMCS, Sectio G*, nr 1 (1997): 106.

37 Ewa Guzik-Makaruk, *Transplantacja organów, tkanek i komórek w ujęciu prawnym i kryminologicznym. Studium prawnoporównawcze* (Białystok: Temida 2, 2008), 143.

argument z dawności (*argumentum ad antiquitatem*), argument z wiary (*argumentum ad fidem*), argument odwołujący się do szacunku, uznania bądź autorytetu (*argumentum ad reverentiam, argumentum ad verecundiam*)³⁸.

Postrzeżenie Jezusa w społeczeństwie kulturowo chrześcijańskim za Syna Bożego i twórcę systemu etycznego tłumaczy gotowość do kategoryzowania odwołań do jego nauczania w piśmiennictwie prawniczym jako argumentacji aksjologicznej. Studium odwołań nie uprawnia do takiej monofunkcyjnej ich charakterystyki. Nie zawsze przedstawiciele doktryny prawniczej przywołują postać Jezusa jako moralny autorytet. W wielu przypadkach nawiązanie do ewangelicznego przekazu o Chrystusie „wydaje się” aksjologicznie neutralnym sięgnięciem do źródła historycznego. Użycie zwrotu „wydaje się” jest zasadne w tym sensie, że *prima facie* jedynie obiektywne zrelacjonowanie norm oraz praktyk społecznych i prawnych odnotowanych na kartach Ewangelii, może *nolens volens* nabrać doniosłości aksjologicznej ze względu na osobę Jezusa. Nawiązanie do Chrystusa będące w zamierzeniu autora odniesieniem czysto historycznym część czytelników jest skłonnych mimo to odebrać w kategoriach argumentu z autorytetu moralnego. Nie można też wykluczyć innej sytuacji, w której autor rzekomo przywołując nauczanie Chrystusa tylko w kontekście historycznym – gdzie Nowy Testament jest jednym z kilku źródeł antycznych, które autor równie dobrze mógłby nadmienić przy przedstawianej tematyce – w rzeczywistości ma świadomość, iż odniesienie się do Jezusa może zostać odczytane jako naznaczona aksjologicznie argumentacja, a nawet taki jest jego cel.

Funkcjonalna charakterystyka odwołań do życia i nauczania Chrystusa w piśmiennictwie prawniczym nie jest jedyną aplikowalną optyką badawczą. Tytułową problematykę można by podjąć także w ujęciu tematycznym (treściowym) z uwzględnieniem podziału na przedmiot poszczególnych nauk prawnych, aczkolwiek funkcjonalnie sprofilowane badania w większym stopniu pozwalają na ustalenie prawidłowości omawianego zagadnienia.

Każdą z wyodrębnionych funkcji odniesień do Chrystusa zezemplifikowano poniżej przy pomocy kilku przypadków. Nierzadko partykularne przypadki takich odniesień pełnią jednocześnie dwie lub więcej funkcji. Nie chcąc powielać przytaczanych przykładów operacjonalizacji konkretnych funkcji, poszczególne fragmenty Ewangelii wzmiankowane przez różnych autorów omówiono tylko raz w odniesieniu do jednej z funkcji.

38 Krzysztof Szymanek, *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001), 37-67.

4.1. Odwołania do Jezusa Chrystusa o charakterze historycznym

Najczęściej przedstawiciele jurysprudencji sięgają w swoim piśmiennictwie do życia i nauczania Jezusa Chrystusa, przedstawiając w ujęciu historycznym określoną instytucję prawną czy stosunki społeczne, ekonomiczne i polityczne panujące w czasach antycznych. Na kanwie ewangelicznego przekazu o Nazarejczyku autorzy kreślą rys historyczny omawianych przez siebie zagadnień. Eksponują w ten sposób zarówno podobieństwa, jak i różnice pomiędzy prawem biblijnym, ówczesną moralnością i życiem społeczno-gospodarczym w Palestynie, a prawem aktualnie obowiązującym, współczesnymi standardami etycznymi i realiami społeczno-ekonomicznymi. Reprezentanci doktryny prawniczej na kartach Nowego Testamentu doszukują się genezy zarówno poszczególnych instytucji prawnych lub ich pierwowzoru, jak i informacji o przejawach różnych społecznych problemów i patologii.

Z powołaniem się na życie i nauczanie Jezusa Chrystusa autorzy przedstawiali rys historyczny takich instytucji prawnych, jak np. prawo oskarżonego do obrony³⁹, prawo łaski⁴⁰, kara śmierci⁴¹, mediacja jako forma alternatywnego rozstrzygnięcia sporów⁴², bank⁴³, kompensacja dla ofiar

39 Marta Mozgawa-Saj, „Rzymskie korzenie zasady domniemania niewinności i prawa oskarżonego do obrony” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza*, nr 22 (2018): 106-107 [Mk 15:4; Mt 27:12].

40 Krzysztof Kozłowski, *Prawo łaski Prezydenta RP. Historia. Regulacja. Praktyka* (Warszawa: C.H. Beck, 2013), 28-32.

41 Daniel Mielnik, *Kara śmierci w polskim prawie karnym. Refleksje historyczno-dogmatyczne* (Łódź: Wydawnictwo Naukowe ArchaeGraph, 2017), 51 [Mt 5:38-43; Mt 15:4; Mt 19:19; Mk 7:10; Mk 12:31; Łk 10:27].

42 Magdalena Wasylkowska-Michór, „Regulacja prawna mediacji w Polsce w dobie przemian” [w:] *25 lat doświadczeń ustrojowo-prawnych III Rzeczypospolitej*, red. Hanna Duszka-Jakimko, Ewa Kozerska (Warszawa: Wolters Kluwer, 2015), 467; Marcin Białecki, *Mediacja w postępowaniu cywilnym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012), 37 [Mt 18:15-17].

43 Piotr Niczyporuk, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie* (Białystok: Temida 2, 2013), 160 [Mt 25:27; Łk 19:23].

przestępstw⁴⁴, obowiązek podatkowy⁴⁵, podmiotowy rejestr podatkowy⁴⁶, małżeństwo⁴⁷, lewirat⁴⁸, bigamia⁴⁹.

Niekiedy nawiązanie do Ewangelii służyło nie tyle poszukiwaniu antycznych źródeł określonej instytucji prawnej, ile wytłumaczeniu przyczyn niewykształcenia się natenczas tej instytucji. Marlena Jankowska zauważa, że w średniowieczu nie rozwinęły się jeszcze żadne mechanizmy ochrony prawnej autora i jego dzieła, co było spowodowane dominującym wówczas przekonaniem, że autor nie jest autonomicznym kreatorem dzieła, lecz jedynie pośrednikiem przekazującym boską prawdę. „Powtarzano ewangeliczne «Nie jest uczeń nad mistrza» (Łk 6:40), podczas gdy mistrzem był sam Bóg, który miał mówić «Beze mnie nic uczynić nie możecie» (J 15:5)”. Jankowska dodaje, że słowa Chrystusa „Darmo wzięliście, darmo dawajcie” (Mt 10:8) przeformułowano w ówczesnej doktrynie prawniczej do postaci paremii *Scientia donum Dei est, unde vendi potest*⁵⁰.

Innym razem odniesienie ewangeliczne służyło – na zasadzie kontrastu – do wyeksponowania właściwości konkretnych regulacji prawnych. Przykładowo Wojciech Dajczak i Franciszek Longchamps de Brier wskazują, że „Prawo do dziedziczenia inaczej niż mogłaby sugerować przypowieść o marnotrawnym synu, który prosił ojca, aby od razu dał mu wszystko, co

44 Lidia Mazowiecka, *Państwowa kompensata dla ofiar przestępstw* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012), 28 [Mt 5:38-42].

45 Aleksander Słysz, *Czynności, które nie mogą być przedmiotem prawnie skutecznej umowy. Ograniczenie przedmiotowego zakresu opodatkowania* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 203 [Łk 21:1-4; Mt 17:24-27].

46 Beata Rogalska, *Podatkowe rejestry podmiotowe w polskim systemie prawnym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2014), 27 [Łk 2:1-2].

47 Radosław Krajewski, *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2009), 61-63 [Mt 19:8; Mk 10:5-6; Mt 5: 27-28; J 8:1-11]; Jakub Łukasiewicz, *Matżeńska współzależność majątkowa w polskim prawie cywilnym* (Warszawa: C.H. Beck, 2013), 13 [Mk 10:1-12].

48 Kazimierz Piasecki, *Prawo małżeńskie* (Warszawa: LexisNexis, 2011), 15 [Mt 22:23-28].

49 Joanna Misztal-Konecka, *Bigamia w prawie rzymskim* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011), 54-57 [Mt 5:32; Mt 19:9; Mk 10:2-12; Mk 12, 18-27; Łk 16:18].

50 Marlena Jankowska, *Autor i prawo do autorstwa* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2011), 48.

na niego przypadająoby z ojcowizny dotyczy majątku po osobie zmarłej” (Łk 15:12)⁵¹.

Nie zawsze poszczególni autorzy dochodzili do jednakowych wniosków, dokonując aproksymacji ewangelicznego oglądu omawianej przez siebie instytucji prawnej. Za przykład może posłużyć zrelacjonowanie stosunku Chrystusa do kwestii pobierania odsetek. Marcin Lemkowski podnosi, że słowami Jezusa – „Jeżeli pożyczek udzielacie tym, od których spodziewacie się zwrotu, jakąż za to dla was wdzięczność? I grzesznicy grzesznikom pożyczają, żeby tyleż samo otrzymać. Wy natomiast miłujcie waszych nieprzyjaciół, czyńcie dobrze i pożyczajcie, niczego się za to nie spodziewając” (Łk 6:34-35) – przez wiele wieków uzasadniano zakaz pobierania odsetek⁵². Witold Wołodkiewicz podkreśla jednak, że fragment Ewangelii św. Łukasza dotyczy przede wszystkim miłości nieprzyjaciół oraz dobroczynności, nie przesądzając etycznej bądź prawnej dopuszczalności odsetek. Jego zdaniem przypowieść o talentach czy minach (zob. Mt 25:14-30, Łk 19:11-26) „mogłaby – przy zastosowaniu wykładni literalnej – prowadzić do wręcz odmiennego wniosku, w odniesieniu do pożyczania pieniędzy na procent. W przypowieściach tych pan zarzuca złemu słudze, że nie oddał powierzonych mu pieniędzy bankierom, aby mógł oddać je panu z zyskiem”⁵³. Z kolei Krzysztof Bokwa tę samą przypowieść traktuje jako „metaforę, ewentualnie zachętę do wykorzystywania okazji dla pomnażania dóbr, nie zaś jako bezwarunkową akceptację dla pobierania odsetek”⁵⁴.

Jak zaznaczono, jurysprudencja sięga do życia i nauczania Chrystusa omawiając w ujęciu historycznym nie tylko partykularne instytucje prawne, ale także przybliżając stosunki i zjawiska społeczne, z których część stała się przedmiotem szerszej regulacji prawnej dopiero w czasach obecnych. Przez pryzmat Ewangelii w doktrynie prawniczej zwrócono uwagę na m.in.

-
- 51 Wojciech Dajczak, Franciszek Longchamps de Bérier, „Prawo rzymskie w czasach dekodyfikacji” *Forum Prawnicze*, nr 2 (2012): 17.
- 52 Marcin Lemkowski, *Odsetki cywilnoprawne* (Kraków: Wolters Kluwer, 2007), 28-31. Podobnie Katarzyna Sójka-Zielińska, „Kodeks Napoleona przed sądem czasu” *Palestra*, nr 7-8 (2007): 202.
- 53 Witold Wołodkiewicz, *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2009), 551.
- 54 Krzysztof Bokwa, „Podstawy regulacji odsetek i lichwy w prawie Europy Środkowej do XIX w.” *Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ*, nr 8 (2017): 148-149.

niegdysiejszy status społeczny kobiet⁵⁵ i osób niepełnosprawnych⁵⁶, przedstawiono instytucję gospody jako antecedencji współczesnych hoteli⁵⁷ czy też wyjaśniono źródło praktyk postu chrześcijan⁵⁸. Reprezentanci nauki prawa z powołaniem się na Nowy Testament przypomnieli, że szereg prawnie nieobojętnych problemów i patologii społecznych było znanych już za czasów Chrystusa, np. ubóstwo (Mt 26:11)⁵⁹, migracja (Mt 2:13-15)⁶⁰, przestępczość zorganizowana (Łk 10:30-37)⁶¹. Innym razem dostrzegali analogię pomiędzy współczesnymi zjawiskami a tymi determinowanymi nauczaniem Chrystusa, np. pomiędzy globalizmem a Kościołem powszechnym opartym na wezwaniu Jezusa, aby „ewangelię głosić wszystkim narodom, a więc niezależnie od kultury czy podziałów politycznych” (zob. Mt 28:19)⁶².

-
- 55 Joanna Helios i Wioletta Jedlecka, *Urzeczywistnianie idei feminizmu w ogólnościowym dyskursie o kobietach* (Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018), 42-45.
- 56 Magdalena Paluszkiewicz, *Wolność pracy osób z niepełnosprawnościami jako wartość prawnie chroniona* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019), 18 [J 9:1-2].
- 57 Elżbieta Ura, Stanisław Pieprzny, „«Cywilizowanie» usług hotelarskich przez administrację” [w:] *Cywilizacja administracji publicznej. Księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin prof. nadzw. UW dr hab. Jana Jeżewskiego*, red. Jerzy Korczak (Wrocław: Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018), 506.
- 58 Jarosław Czerkawski, Anna Szyszka, „Wpływ obowiązku zachowania postu w Wielki Piątek i Środę Popielcową na sytuację prawną jednostki” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 7-8 (2018): 76 [Łk 4:1-2; Mt 2:18-19; Mt 6:16-17].
- 59 Adam Płoszka, *Publicznoprawny status jednostki skrajnie ubogiej* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 26.
- 60 Edyta Bielak-Jomaa, Zbigniew Góral, *Zatrudnianie cudzoziemców* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2015), 26.
- 61 Jerzy Wójcik, *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2011), 84; Aneta Michalska-Warias, „Pojęcie przestępczości zorganizowanej – aspekty kryminologiczne” *Studia Iuridica Lublinensia*, nr 1 (2003): 129.
- 62 Bronisław Sitek, „Nowa jakość prawa do obywatelstwa z perspektywy globalnej” [w:] *Potrzeby jako współczesny determinant treści praw człowieka*, red. Elżbieta Ura, Bronisław Sitek, Tadeusz Graca (Józefów:

Czasami autorzy wprost wskazują na konstytutywny charakter nuczania Jezusa dla ukształtowania się określonych zasad prawa czy prawnie doniosłych praktyk społecznych. Kazimierz Warchałowski przypisuje chrześcijaństwu „odróżnienie świeckiej sfery działalności państwa i sfery religijnej”. Za źródło tej zasady ustrojowej wskazał napomnienie Jezusa Chrystusa „Odadajcie cesarzowi to, co jest cesarskie, a Bogu to, co jest boże” (Mt 22:21; Łk 20:25). W ocenie Warchałowskiego cytowanymi słowami Chrystus odrzuca tezę monizmu religijno-politycznego, polegającego na koncentracji w jednym podmiocie władzy religijnej i politycznej, a tym samym utożsamianie obowiązków człowieka wobec Boga i względem państwa. To samo stanowisko komunikuje także odpowiedź Chrystusa na pytanie Piłata, o to, czy jest królem, w brzmieniu: „Tak, jestem królem. Ja się na to narodziłem i na to przyszedłem na świat, aby dać świadectwo prawdzie. Każdy, kto jest z prawdy, słucha mojego głosu” (J 18:33-37). Zdaniem Warchałowskiego, Chrystus wobec przedstawiciela władzy państwowej opartej na sile fizycznej występuje jako założyciel nowej społeczności religijnej, całkowicie odrębnej od państwowej, opartej wyłącznie na sile moralnej – sile prawdy⁶³.

Stanisław Nitecki przekonuje, że genезy współczesnej pomocy społecznej możemy doszukiwać się w prywatnej dobroczynności świadczonej w szczególności przez Kościół katolicki, który prowadził działalność charytatywną inspirowany z kolei *przypowieścią Chrystusa* o dobrym Samarytaninie (Łk 10:33-37)⁶⁴. Podobnie Edyta Krzysztofik, przybliżając rozwój idei pokoju w świadomości społeczności międzynarodowej, zwraca uwagę na wkład katolickiej nauki społecznej. Zaangażowanie Kościoła katolickiego w przeciwdziałanie wojnom i pogłębianie pokoju między narodami znajduje dla niej wytłumaczenie w tym, że Biblia personifikuje pojęcie pokoju w osobie Jezusa Chrystusa, dawcy pokoju: „Pokój mój daję wam. Nie tak jak daje świat, Ja wam daję” (J 14:27)⁶⁵.

Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie, 2017), 142.

- 63 Krzysztof Warchałowski, „Rozwój idei wolności religijnej od początków chrześcijaństwa do czasów nowożytnych” *Studia z Prawa Wyznaniowego*, nr 8 (2015): 144-145. Zob. też Justyna Nawrot, „Narodziny polityki bezpieczeństwa morskiego UE. Uwagi na tle orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości w sprawie C- 537/11 MSC Orchestra” *Gdańskie Studia Prawnicze*, t. XXXVII (2017): 461.
- 64 Stanisław Nitecki, *Prawo do pomocy społecznej w polskim systemie prawnym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2008), 17.
- 65 Edyta Krzysztofik, *Wsparcie pokoju we współczesnych stosunkach międzynarodowych* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2009), 64.

4.2. Cele ilustracyjne i egzemplifikacyjne

Nierzadko juryści sięgają do przekazów o życiu i nauczaniu Jezusa Chrystusa dla celów ilustracyjnych i egzemplifikacyjnych. Posłużenie się odniesieniami ewangelicznymi jest w tym przypadku obliczone na spożytkowanie wiedzy biblijnej czytelnika jako wiedzy kulturowej. Przy ich pomocy autor stara się zobrazować jakiś aspekt swoich jurydycznych rozważań w sposób czytelniejszy i łatwiejszy dla odbiorcy, niekoniecznie tego będącego prawnikiem. Przywołanie dobrze znanych scen z Nowego Testamentu ma uczynić tekst bardziej komunikatywnym i przystępniejszym w percepcji. Zdarza się nawet, że autor wprost wskazuje, że wykorzystana przez niego ewangeliczna wzmianka pełniła funkcję „ilustracji [analizowanego] problemu”⁶⁶.

Niekiedy – jak już powyżej sygnalizowano – zacierą się granica pomiędzy ilustracyjnym a czysto ornamentacyjnym nawiązaniem do Jezusa Chrystusa w piśmiennictwie jurysprudencji. Jedno nie musi zresztą wykluczać drugiego. Zobrazowanie jakiejś kwestii czasami idzie w parze z nadaniem monografii czy artykułowi naukowemu pewnej językowej nieszablonowości. Odwołanie się do epizodów z życia i nauczania Jezusa Chrystusa może też być podyktowane chęcią zegzemplifikowania omawianego przez autora zagadnienia, zjawiska, sytuacji. Nie chodzi wówczas o językową ilustrację operującą na zasadzie przenośni czy analogii, ale o wskazanie konkretnego przykładu zagadnienia, zjawiska bądź sytuacji w pełni odpowiadającego ich poczynionej charakterystyce.

Sebastian Sykuna do zobrazowania dylematu brudnych rąk – omawianego w kontekście tortur – posłużył się kazusem procesu Jezusa, podczas którego Poncjusz Piłat „obmywał swoje ręce, tłumacząc, że nie jest winien Jego krwi” (zob. Mt 27:24)⁶⁷. Jerzy Parchomiuk, przekonując do tego, że nowe zadania administracji wymagają nowych form ich realizacji, gdyż tradycyjne formy często okazują się w tym przypadku nieprzydatne lub mało efektywne, posłużył się wzmianką Jezusa o winie i jego przechowywaniu: „Niczym w ewangelicznej paraboli młodego wina i starych bukłaków, nowe zadania «rozsadzają» stare formy” (zob. Mk 2:22)⁶⁸. Wojciech Sawczyn,

66 Jarosław Mikołajewicz, „O niemożliwości stworzenia pozateoretycznego obrazu rzeczywistości instytucjonalnej” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, nr 312 (2011): 182 [Mt 25:42–43 i 45b–46].

67 Sebastian Sykuna, *Tortury w XXI wieku* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013), 30.

68 Jerzy Parchomiuk, „Wolność wyboru i nadużycie formy realizacji zadań publicznych” [w:] *Sposoby realizacji zadań publicznych*, red. Bogdan Dolnicki (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 548. Zob. też Paweł Czarnecki, „Skarga na wyrok sądu odwoławczego. (Non)sens nowego rozdziału 55a Kodeksu postępowania karnego?” *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, nr 2 (2016): 83; Jerzy Stępień, „Kształt

omawiając kwestię kształtowania postępowania administracyjnego ze względu na jego przedmiot, wskazał, iż „Oczywiście można stać na ewangelicznym stanowisku, że nie powinno się różnicować spraw, gdyż drobna sprawa dla jednostki może być ważniejsza niż najbardziej skomplikowana sprawa, dotycząca kwestii o znaczeniu uniwersalnym”, odsyłając do biblijnego kazusu wdowiego grosza (Łk 21:1-4)⁶⁹. Andrzej Michałowski eksponując przydatność kategorii sumienia dla przeciwdziałania negatywnemu wpływowi na sędziego efektu pierwszego wrażenia czy uprzedzeń, nawiązał do przypowieści Jezusa o dwóch braciach, których ojciec prosił, by poszli pracować w winnicy. Według autora: „Drugi z braci, który w pierwszym odruchu powiedział «nie», po chwili zastanowienia, powodowany głosem sumienia, zmienił swoje nastawienie i poszedł za wolą ojca” (zob. Mt 21:28-32)⁷⁰.

Jako przykład zjawiska wywierania nacisków na wymiar sprawiedliwości przez opinię publiczną Witold Wołodkiewicz podał kasus procesu Jezusa. Piłat nie znajdując winy oskarżonego chciał go wypuścić na wolność, jednak ugiął się przed żądaniemi i szantażem tłumu inspirowanego przez najwyższych kapłanów. Z obawy, że uwalniając Jezusa sam zostanie posądzony o nielojalność wobec Cezara, ostatecznie skazał Chrystusa na ukrzyżowanie (J 19:12-16)⁷¹. Tą samą sceną biblijną – tyle że w wersji z ewangelii Łukasza (Łk 23:17-25) – posłużył się Ryszard Piotrowski, omawiając mankamenty ustroju demokratycznego, w sytuacji przyznania władzy manipulowanej większości⁷². Z kolei Jerzy Zajadło słowami pytania Piłata „Cóż to jest

reaktywowanego samorządu terytorialnego w zamierzeniu jego twórców” *Samorząd Terytorialny*, nr 1-2, (2015): 18.

- 69 Wojciech Sawczyn, „Rozdział XI. Postępowanie uproszczone” [w:] *System prawa administracyjnego* 9, red. Roman Hauser, Zygmunt Niewiadomski, Andrzej Wróbel (Warszawa: C.H. Beck, 2017), 230.
- 70 Andrzej Michałowski, „Spojrzenie obrońcy na sumienie sędziowskie i prawdę formalną w kontradiktoryjnym procesie karny” [w:] *Etyka adwokacka a kontradiktoryjny proces karny*, red. Jacek Giezek, Piotr Kardas (Warszawa: Wolters Kluwer, 2015), 136.
- 71 Witold Wołodkiewicz, „Vanae voces populi non sunt audiendae. Opinia publiczna i jej wpływ na legislację i na wymiar sprawiedliwości” *Themis Polska Nova*, nr 2 (2012): 7.
- 72 Ryszard Piotrowski, „Tradycja i nowoczesność w polskich konstytucjach” [w:] *Między tradycją a nowoczesnością. Prawo polskie w 100-lecie odzyskania niepodległości*, red. Łukasz Pisarczyk (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 29.

prawda?”, skierowanego do Chrystusa, zilustrował znaczeniową nieoczywistość pojęcia prawdy w filozofii i prawoznawstwie⁷³.

Wojciech Patryas, tłumacząc, iż aplikowanie modelu zasad i reguł w ujęciu Roberta Alexy’ego do konkretnej normy, może prowadzić do problematycznych wniosków, sięgnął po przykład normy nakazującej wierność małżeńską. Wskazał, że norma ta jakkolwiek uchodzi za zasadę moralności katolickiej, to jednak nie odpowiada charakterystyce zasady prawa jako optymalizacyjnego nakazu. Eksponując kategorię charakteru niniejszej normy autor zwrócił uwagę, że Chrystus potępiał cudzołóstwo nawet w postaci samego pożądania (zob. Mt 5:28)⁷⁴.

Do zegzemplifikowania problemu selekcji odpowiedniej formuły sprawiedliwości Tomasz Pietrzykowski wybrał ewangeliczną przypowieść o robotnikach w winnicy (zob. Mt 20:1-16)⁷⁵. Podobnie uczynił Zygmunt Ziemiński, podnosząc, że formuła prostego egalitaryzmu „może budzić, jak poucza *przypowieść* o robotnikach w winnicy, sprzeciw ze strony tych, którzy dla pozyskania dobra danego rodzaju więcej musieli się trudzić”⁷⁶. Z kolei Grzegorz Maroń i Wojciech Dziedziak posłużyli się przypowieścią o robotnikach w winnicy do skonstrastowania sprawiedliwości z miłosierdziem⁷⁷.

Niektóre z odniesień do życia i nauczania Jezusa Chrystusa o funkcji ilustracyjnej jednocześnie komunikują uniwersalne zasady dotyczące człowieka i społeczeństwa. Dorota Pudzianowska, tłumacząc utrzymując się przez długi czas brak akceptacji dla wielokrotnego obywatelstwa, wskazała na m.in. argument z lojalności. „Tak jak w ewangelicznej *przypowieści*, nikt nie powinien służyć dwóm panom tak i nikt nie powinien mieć dwóch ojczyzn” (Mt 6:24)⁷⁸. Z kolei Rafał Dubowski własne stanowisko o tym, że każdy z rozwodzących się małżonków dopuszcza się czynów mających wpływ na rozkład pożycia, uzasadnił nawiązaniem do kazusu kobiety cudzołożnej,

73 Jerzy Zajadło, „Zasada jawności a filozoficzno-prawne pojęcie prawdy” [w:] *Jawność i jej ograniczenia*, t. II. *Podstawy aksjologiczne*, red. Zbigniew Cieślak i Grażyna Szpor (Warszawa: C.H. Beck, 2013), 61-63.

74 Wojciech Patryas, *Derogacja norm spowodowana nowelizacyjną działalnością prawodawcy Próba eksplanacyjnego podejścia* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016), 131.

75 Tomasz Pietrzykowski, *Ujarzmianie Lewiatana: szkice o idei rządów prawa* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014), 154.

76 Zygmunt Ziemiński, *Sprawiedliwość społeczna jako pojęcie prawne* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996), 24.

77 Grzegorz Maroń, Wojciech Dziedziak, „Z zagadnień sprawiedliwości, miłosierdzia i prawa” *Studia Iuridica Lublinensia*, t. XII (2009): 107.

78 Dorota Pudzianowska, *Obywatelstwo w procesie zmian* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2013), 111.

którą Chrystus uchronił przed kamieniowaniem, zwracając się do oskarżających ją mężczyzn słowami: „Kto z was jest bez grzechu, niech pierwszy rzuci na nią kamień” (J 8:7). Orzeczenie rozwodu z winy jednego z małżonków nie oznacza, że drugi z małżonków nie przyczynił się w żadnym stopniu do rozkładu pożycia, skoro „brak jest ludzi bez winy”⁷⁹.

4.3. Wzmocnienie legitymizacji prawa

Niektóre nawiązania do życia i nauczania Jezusa Chrystusa w pracach jurysprudencki obliczone są na wzmocnienie legitymizacji poszczególnych instytucji prawnych, zasad prawa czy innych postanowień prawa. Przedstawiciele doktryny prawniczej przywołują autorytet Nazarejczyka pokazując, iż podchodził on do partykularnej kwestii, podobnie jak uczynił to później prawodawca. Ukazanie treściowej zbieżności prawa z nauką Jezusa służy aksjologicznemu uzasadnieniu jego obowiązywania i sprzyja jego społecznej akceptacji w państwie kulturowo chrześcijańskim.

Zdaniem Ryszarda Małajnego zasada rozdziału kościoła i państwa „w pełni harmonizuje ze stosownym nauczaniem Chrystusa”, a mianowicie ze słowami „Oddajcie więc Cezarowi to, co należy do Cezara, a Bogu to, co należy do Boga” (Mt 22:21), „Królestwo moje nie jest z tego świata” (J 18:36) oraz przebiegiem przesłuchania Jezusa przed Poncjuszem *Pilatem*⁸⁰.

Justyna Matys w Jezusowym przykazaniu miłości bliźniego (zob. Mt 22:39, Mk 12:31; Łk 10:27) doszukała się moralnego wsparcia dla prawnej ochrony dóbr osobistych. „Miłuj bliźniego swego, to znaczy chroń jego życie, zdrowie, godność, cześć, nie naruszaj jego życia prywatnego, intymnego, rodzinnego, tajemnicy korespondencji, jego wolności i wielu innych niemajątkowych wartości określanych jako dobra osobiste”⁸¹. To samo przykazanie oraz przypowieść o miłosiernym Samarytaninie (Łk 10:30-37) Anetta

79 Rafał Dubowski, *Materialnoprawne przesłanki rozwodu – analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda* (Józefów: Instytut Działalności Publicznej, 2017), 190.

80 Ryszard Małajny, „Recenzja: M. Pietrzak (red.), *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat*, Warszawa 2007” *Państwo i Prawo*, nr 12 (2008): 112. Zob. też Aleksandra Głowacka, „Wybrane zagadnienia dotyczące problematyki czynności prawnych dokonywanych przez osoby prawne Kościoła katolickiego” *Folia Iuridica Wratislaviensis*, vol. 3 (2014): 302; Aleksandra Głowacka, „System prawa powszechnie obowiązującego a skuteczność czynności cywilnoprawnych dokonywanych przez osoby prawne Kościoła katolickiego” *Acta Erasmiana*, t. VII (2014): 281.

81 Justyna Matys, *Model zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody niemajątkowej w kodeksie cywilnym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2010), 103-105.

Breczko i Alina Miruć podały jako etyczną rację legitymizującą instytucję pomocy społecznej⁸². Zbigniew Góral powiązał aksjologiczne uzasadnienie prawa do pracy z faktem, że Chrystus pracował fizycznie i wybrał swych apostołów spośród ludzi pracy⁸³. Wśród argumentów wspierających instytucję ciężaru dowodu Marcin Warchoń wskazał z kolei słowa Jezusa: „Nie sądziecie, abyście nie byli sądzeni” (Mt 7:1)⁸⁴.

Najczęściej w nauczaniu Jezusa odnajdywano aksjologiczne racje na rzecz prawa podatkowego, czy to ogólnie obowiązku podatkowego czy konkretnej jego zasady, np. wspólnego opodatkowania małżonków⁸⁵. W tym kontekście cytowano fragmenty Ewangelii dotyczące zapłacenia przez Jezusa podatku świątynnego (Mt 17:24-27), historii wdowy rzucającej dwa grosze do skarbony świątynnej (Mk 12:41-42; Łk 21:1-2), a zwłaszcza odpowiedzi Jezusa na pytanie faryzeusza o zasadność płacenia pogłównego ze słynnym zdaniem: „Oddajcie więc Cezarowi to, co należy do Cezara, a Bogu to, co należy do Boga” (Mt 22:15-22; Mk 12:13-17; Łk 20:20-26)⁸⁶. Według Andrzeja Gomułowicza i Jerzego Małeckiego ewangelie dają wyraz temu, że Chrystus pochwalał rzetelność i sumienność w spełnianiu obowiązku podatkowego. W ich ocenie Mistrz z Nazaretu nie tylko osobiście był przykładnym podatnikiem, ale „zachęcał do naśladowania swojej postawy”⁸⁷. Nauczanie

-
- 82 Anetta Breczko, Alina Miruć, „Pojęcie »pomocy społecznej« w kontekście godności i autonomii osoby bezdomnej (aspekty filozoficzne i prawne)” *Ekonomia Społeczna*, nr 2 (2017): 26.
- 83 Zbigniew Góral, „Prawo do pracy, polityka zatrudnienia i polityka rynku pracy” [w:] *System Prawa Pracy 8. Prawo rynku pracy*, red. Krzysztof Baran (Warszawa: Wolters Kluwer, 2018), 35. Zob. też Teresa Liszcz, „Kardynała Stefana Wyszyńskiego myśli o pracy ludzkiej” [w:] *Różnorodność w jedności. Studia z zakresu prawa pracy, zabezpieczenia społecznego i polityki społecznej*, red. Barbara Godlewska-Bujok, Krzysztof Walczak (Warszawa: C.H. Beck, 2019), 289-290.
- 84 Marcin Warchoń, *Ciężar dowodu w procesie karnym. Studium prawnoporównawcze* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2017), 13.
- 85 Katarzyna Świąch, *Pozycja rodziny w polskim prawie podatkowym* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2013), 135.
- 86 Np. Piotr Pietrasz, *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych* (Kraków: Wolters Kluwer, 2007), 60; Jan Głuchowski, „Opór podatkowy a obowiązek uiszczania podatku w wykładni chrześcijańskiej i koranicznej” [w:] *Nauka prawa finansowego po I dekadzie XXI wieku*, red. Irena Czaja-Hliniak (Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2012), 169.
- 87 Andrzej Gomułowicz, Jerzy Małecki, *Podatki i prawo podatkowe* (Warszawa: Lexis Nexis, 2013), 269; Andrzej Gomułowicz, *Podatki a etyka* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2013), 28-29; Andrzej Gomułowicz,

i postawa Chrystusa wyznacza „wzór należnego zachowania wobec powinności podatkowych”⁸⁸.

4.4. Argument w krytyczno-ocennej charakterystyce obowiązującego prawa i postulatach jego reformy

Nie brakuje przypadków, gdy postawa Jezusa Chrystusa posłużyła przedstawicielom rodzimej doktryny prawniczej do argumentacyjnego wzmocnienia własnego stanowiska odnośnie do pożądanej postaci prawa. Nawiązanie do życia czy nauczania Nazarejczyka pełniło wówczas głównie rolę aksjologicznie naznaczonego argumentu z autorytetu w analizie *de lege lata* lub w uwagach *de lege ferenda*. Ewangeliczne przekazy o Chrystusie autorzy inkorporowali do krytyczno-ocennej refleksji zarówno nad prawem, jak i praktyką jego stosowania. Wiele z ich rozważań wpisuje się w problematykę bliską zwłaszcza teorii i filozofii prawa.

Przestroga Chrystusa – „przewodnicy ślepi, precedzający komara, a połykający wielbłąda” (Mt 23:24) – posłużyła Franciszkowi Longchamps de Bérier do krytyki wypaczeń w interpretacji i stosowaniu prawa. W ocenie autora napomnienie Jezusa „Wyraża sprzeciw wobec żonglerki przepisami dla obchodzenia prawa, nadużywania go, naginania czy instrumentalizacji”⁸⁹.

Kilku autorów odwołało się do Chrystusa, omawiając problematykę związków prawa z kategorią sprawiedliwości i miłosierdzia. Marta Soniewicka jako alternatywę wobec koncepcji sprawiedliwości retributywnej wskazuje naukę Chrystusa o miłości i zbawieniu. „Miłość domaga się przebaczenia, a nie zemsty, sądu czy kary (por. Mt 5:21-22). Jezus wielokrotnie powtarza, że chce miłosierdzia, a nie ofiary (Mt 9:12, Mt 12:7, Mk 12:33) i mówi, by ludzie nie osądzali się moralnie nawzajem (Mt 7:1, Łk 6:37)... Sam Jezus nie przyszedł wymierzać kar, bo jak czytamy w Ewangelii św. Jana: ...jeżeli ktoś posłyszysz słowa moje, ale ich nie zachowa, to Ja go nie sądzę. Nie

Dominik Mączyński, *Podatki i prawo podatkowe* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), 31-32.

- 88 Andrzej Gomułowicz, *Aspekt prawotwórczy sądownictwa administracyjnego* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2008), 27. Podobnie Jerzy Małecki, „Obowiązek podatkowy a godność podatnika” [w:] *Prawość i godność. Księga pamiątkowa w 70. rocznicę urodzin profesora Wojciecha Łączkowskiego*, red. Sławomir Fundowicz, Ferdynand Rymarz i Andrzej Gomułowicz (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2003), 138.
- 89 Franciszek Longchamps de Bérier, „Podmiot prawa: między Rzymem a Jerozolimą” [w:] *Consul est iuris et patriae defensor. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi Andrzejowi Kremerowi*, red. Franciszek Longchamps de Bérier, Ryszard Sarkowicz, Maciej Szpunar (Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych Biuro Archiwum i Zarządzania Informacją, 2012), 115.

przyszedłem bowiem po to, aby świat sądzić, ale aby świat zbawić. Kto gardzi Mną i nie przyjmuje słów moich, ten ma swego sędziego: słowo, które powiedziałem, ono to będzie go sądzić w dniu ostatecznym (J 12:47-48, Biblia Tysiąclecia, podobnie J 5:45)⁹⁰.

Jarosław Mikołajewicz, oponując przeciwko antynomicznemu postrzeganiu sprawiedliwości i miłosierdzia, zauważa, że „miłosierny” w tradycji chrześcijańskiej nie oznacza „pobłażliwy” czy „niesprawiedliwy”. „Jeżeli Jezus błaga Ojca na krzyżu: «nie poczytaj im tego grzechu», to przytacza po temu bardzo poważną rację – niepoczytalność: «bo nie wiedzą, co czynią». Nie ściąga jednak złoczyńców z krzyża, aby nie ponieśli kary, ani nigdzie nie narusza zasad, które są ugruntowane w sprawiedliwości” (zob. Łk 23:34)⁹¹.

Podobnie wątek wzajemnych relacji sprawiedliwości i miłosierdzia, nawiązując do nauczania Chrystusa, podejmuje Jan Widacki. W jego ocenie wezwanie Jezusa do „niestawiania oporu złemu” (zob. Mt 5:39), zapewnienie o przyjściu, aby „więzionym przepowiadać wolność” (zob. Łk 4:18) czy słowa „A ja wam powiadam, nie stawiajcie oporu złemu. Lecz jeśli cię kto uderzy w prawy policzek, nadstaw mu i drugi. Temu, kto się chce prawować z tobą i wziąć twoją szatę, odstąp i płaszcz. Zmusza cię kto, żeby iść z nim tysiąc kroków, idź dwa tysiące” (Mt 5:38–41) nie są podważeniem sprawiedliwości. Nauczanie Chrystusa należy bowiem przyjmować całościowo. Ten zaś wzywa nie tylko do miłości i miłosierdzia, ale jednocześnie naucza „błogosławieni, którzy łakną i pragną sprawiedliwości” (Mt 5:6) oraz zapewnia: „Nie sądziecie, że przyszedłem znieść Prawo albo Proroków. Nie przyszedłem znieść, ale wypełnić. Zaprawdę bowiem powiadam wam: dopóki niebo i ziemia nie przemina ani jedna jota, ani jedna kreska nie zmieni się w Prawie, aż się wszystko spełni” (Mt 5:17–18). Wezwanie do nadstawiania drugiego policzka nie jest zdaniem Widackiego apoteozą biernego przyzwalania na przemoc względem siebie, o czym świadczy postawa Chrystusa podczas swego procesu (J 18:23). Zarazem wezwanie to jest adresowane do jednostki, a nie organów władzy publicznej. Ponadto Chrystus oponuje sprowadzaniu kary do spontanicznego aktu ludu motywowanego chęcią odwetu bądź zemsty (J 8:7)⁹².

Ogólnie do Jezusa odwołał się Wojciech Łączkowski, wskazując źródła aksjologiczne pożądanego porządku prawnego. Podnosi, że „U podstaw

90 Marta Soniewicka, „Problem sprawiedliwości karania w wymiarze społecznym i metafizycznym” *Pressje*, t. XVI, (2009): 78.

91 Jarosław Mikołajewicz, „O słusznościowych graniach prawa” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, z. 3 (2010): 21-22.

92 Jan Widacki, „Filozofia prawa karnego z punktu widzenia nauki Kościoła” [w:] *Od szkoły klasycznej do neoklasycznej w prawie karnym*, red. Jan Widacki (Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2016), 38-40.

godziwego prawa powinien znajdować się system aksjologiczny zawierający obiektywną prawdę o człowieku, wynikającą z Dekalogu i nauki Chrystusa⁹³.

Marian Zdyb cytowanymi powyżej słowami Jezusa z kazania na Górze: „Nie sądźcie, że przyszedłem znieść Prawo albo Proroków. Nie przyszedłem znieść, ale wypełnić” wspiera twierdzenie o konieczności prawa dla „ludzkiego bytowania w wymiarze ziemskim”. Autor odrzuca „wolność od prawa”, przenosząc punkt ciężkości na „poszukiwanie pełnej jego formuły (poszukiwanie treści prawa)”. Kluczowe dla Zdyba jest ujmowanie i pojmowanie prawa tak, aby „stawało się uosobieniem naszej podmiotowości, godności i dobra”⁹⁴. Rolą prawodawcy jest nadać prawu optymalną treść, czyli taką gdzie jest ono sztuką tego, co roztropne, racjonalne, sprawiedliwe i słuszne⁹⁵.

Krytyczno-ocenne rozważania z nawiązaniem do osoby Chrystusa towarzyszą też kwestiom bardziej dogmatyczno-prawnym tak z zakresu prawa materialnego, jak i procesowego. Mateusz Pilich w kontekście instytucji macierzyństwa zastępczego sceptycznie odnosząc się do swoistego puryzmu w interpretacji i stosowaniu klauzuli porządku publicznego z ustawy prawo o aktach stanu cywilnego, przywołał aprobatywnie wypowiedź Chrystusa: „To szabat został ustanowiony dla człowieka, a nie człowiek dla szabat”

-
- 93 Wojciech Łączkowski, „Są wartości wyższe niż prawo” [w:] *Cywilizacja u progu trzeciego tysiąclecia. Konstatacje i przestrogi*, red. Marcin Libicki (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003), 19. Jeszcze wyraźniej myśl ta wybrzmiewała w przedwojennym Projekcie Konstytucji Władysława Jaworskiego, w którym była mowa o tym, że „Władze wykonywa Prezydent Państwa wedle zasad moralności Chrystusowej”. Zob. Lech Mażewski, „W. L. Jaworskiego koncepcja zasad moralności Chrystusowej a pozytywizm prawny” *Zeszyty Naukowe KUL*, nr 3 (1964): 51-67; Stanisław Estreicher, *Wedle zasad moralności Chrystusowej* (Kraków” [b.d.], 1930).
- 94 Marian Zdyb, „Podstawowe dylematy realizacji prawa cywilnego w prawie administracyjnym w kontekście stosowania instrumentów administracyjnych (i odwrotnie). Poszukiwanie optymalnego modelu współistnienia obu sfer prawa w perspektywie współczesnych wyzwań, przy uwzględnieniu wybranych dziedzin publicznego (administracyjnego) prawa gospodarczego” *Zeszyty Naukowe KUL*, nr 4 (2018): 26; Marian Zdyb, *Prawo działalności gospodarczej. Komentarz* (Kraków: Zakamycze, 2000), art. 5, uwaga pkt 14. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587276234/73674>; Marian Zdyb, *Wspólnotowe i polskie publiczne prawo gospodarcze 1* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2008), 19-20; Marian Zdyb, „Wolność działalności gospodarczej w Konstytucji RP”, *Rejent*, nr 5 (1997): 151.
- 95 Grzegorz Lubeńczuk, Agnieszka Wołoszyn-Cichocka i Marian Zdyb, *Prawo przedsiębiorców. Komentarz* (Warszawa: C.H. Beck, 2019), 54.

(Mk 2:27). Słowa te przestrzegają przed pominięciem w procesie wykładni i stosowania prawa kryterium dobra człowieka⁹⁶. Postulat *de lege ferenda* dopuszczalności wszczęcia postępowania adopcyjnego przed narodzeniem dziecka Jacek Mazurkiewicz uzasadnił z powołaniem się na kasus Świętej Rodziny, gdzie św. Józef przyjął rolę „ziemskiego ojca” Jezusa, zanim ten się jeszcze narodził⁹⁷. Z kolei Lech Paprzycki, sygnalizując potrzebę pewnej wstrzeźliwości i rozważliwej oceny aktów eutanazji oraz samobójstwa, nawiązał do m.in. „słów Chrystusa w cierpieniu umierającego na krzyżu: «Boże, mój Boże, czemuś mnie opuścił»” (Mt 27:46)⁹⁸.

Napomnienie Chrystusa „I wam, uczonym w Prawie, biada! Bo nakładacie na ludzi ciężary nie do uniesienia, a sami nawet jednym palcem ciężarów tych nie dotykacie” (Łk 11:46) Monika Strus-Wołos zacytowała do skrytykowania art. 162 k.p.c. W jej przekonaniu przepis ten jest krzywdzący, zwłaszcza wobec strony niebędącej prawnikiem i nie korzystającej z profesjonalnej pomocy pełnomocnika. „Przecież żaden sąd nie poucza strony działającej bez adwokata, że naruszył właśnie dany przepis w określony sposób, bo gdyby miał świadomość tego naruszenia, to nie popełniłby go. Jest to właśnie ewangeliczna sytuacja opisana w zamieszczonym na wstępie cytacie: uczony w prawie sąd ma prawo do błędu, lecz na stronę nałożono ciężar natychmiastowego i wyczerpującego korygowania tego błędu pod rygorem negatywnych skutków procesowych. Czy trzeba tłumaczyć, że jest to ciężar nadmierny?”⁹⁹. Przed „dehumanizacją postępowania sądowego w sprawach karnych” przestrzega Aneta Łazarska, przywołując przebieg procesu Chrystusa, „który był mordem polityczno-religijnym, dokonany przez nadużycie wymiaru sprawiedliwości, w którym wyrok był z góry zaplanowany i niesprawiedliwy”¹⁰⁰. Z kolei Roman Tokarczyk słowa Jezusa „A temu, kto chce się z tobą procesować i zabrać ci szatę, zostaw i płaszcz” (zob. Mt 5:40)

96 Mateusz Pilich, „Mater semper certa est? Kilka uwag o skutkach zagranicznego macierzyństwa zastępczego z perspektywy stosowania klauzuli porządku publicznego” *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, vol. XVI, (2018): 8.

97 Jacek Mazurkiewicz, „Zanim pomysły nasze szczerą wraz z nami. O zapomnianych projektach reformy prawa rodzinnego” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Acta Iuris Stetinensis*, nr 6 (2014): 341.

98 Lech Paprzycki, „Prawnokarna ochrona życia i zdrowia istoty ludzkiej,” *Palestra*, nr 7-8 (2009): 51-52.

99 Monika Strus-Wołos, „Przepis art. 162 k.p.c. okiem praktyka” *Przegląd Sądowy*, nr 7-8 (2016): 108.

100 Aneta Łazarska, *Rzetelny proces cywilny* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2012), 22. Zob. też Wołodkiewicz, *Europa i prawo rzymskie*, 476 [Łk 23:20-25; J 19:12-16].

przedstawia jako przestrożę przed „pochopnym pieniactwem”¹⁰¹ czy „lekkomyślnym procesowaniem się i korzystaniem z usług adwokatów”¹⁰².

Część aksjologicznie nacechowanych nawiązań do Ewangelii towarzyszy doktrynalnym rozważaniom z zakresu etyki zawodowej. Stanisław Dąbrowski w kontekście nadużycia niezawisłości sędziowskiej przywołuje przypowieść o niesprawiedliwym sędzim (Łk 18:1-8). Na kanwie tego ewangelicznego obrazu formułuje uwagi o kondycji etycznej środowiska sędziowskiego. „Obawiam się, że niekiedy jesteśmy gorsi od tego niesprawiedliwego sędziego. W wielkich sądach stajemy się bardziej ich anonimowymi funkcjonariuszami niż sędziami. Nie tylko nie boimy się Boga i nie wstydzimy ludzi, ale nie musimy się także obawiać natręctwa skrzywdzonej wdowy, gdyż nie ma ona do nas dostępu. Pozornie bezkarnie możemy odraczać rozprawy w sprawach nadających się do wyrokowania, bezzasadnie zawieszać postępowania czy odrzucać pozwy nadające się do rozpoznania. Jeżeli tak czynimy, to jest to godne napiętnowania nadużycie niezawisłości”¹⁰³.

Marian Zdyb wzywa funkcjonariuszy publicznych do służenia innym i postrzegania władzy nie jako coś nadanego, lecz zadanego. Za wzorzec postępowania wskazuje Chrystusa, który po umyciu nóg swoim uczniom stwierdził: „Czy rozumiecie, co wam uczyniłem? Wy mnie nazywacie »Nauczycielem« i »Panem« i dobrze mówicie, bo nim jestem. Jeżeli więc Ja, Pan i Nauczyciel, umyłem wam nogi, to i wy powinniście sobie nawzajem umywać nogi. Dałem wam bowiem przykład, abyście i wy tak czynili, jak Ja wam uczyniłem” (J 13:7.14). Zdyb przywołuje też wezwanie Chrystusa: „Jeśli kto chce być pierwszy wśród was, niech będzie sługą wszystkich” (Mt 20:26)¹⁰⁴.

Niekiedy w kontekście prawniczej deontologii Ewangelia służy prawnikom zarówno za źródło wskazań etycznych, jak i źródło wiedzy historycznej. Przykładowo krytyczny społeczny wizerunek prawników już w okresie antycznym komunikują słowa Chrystusa: „Biada wam, uczonym w Prawie, bo wzięliście klucze poznania; samiście nie weszli, a przeszkodziście tym, którzy wejść chcieli” (Łk 11:52)¹⁰⁵. Liczne fragmenty Nowego Testamentu bywają wskazywane w jurysprudencji na potwierdzenie faktu

101 Tokarczyk, *Przykazania etyki prawniczej*, 9.

102 Roman Tokarczyk, „Próba określenia przedmiotu etyki adwokata” *Annales UMCS. Sectio G*, nr 1 (2003): 231.

103 Stanisław Dąbrowski, „Niezawisłość sędziów– gwarancje ustrojowe i zagrożenia” *Krajowa Rada Sądownictwa*, nr 2 (2012): 13.

104 Marian Zdyb, „Standardy służby publicznej. Uwagi ogólne” *Annales UMCS. Sectio G* 64, z. 2 (2017): 9-10.

105 Bartosz Chudziński, „W odmęcie walki prawa z bezprawiem – rola adwokata w postępowaniu sądowym” *Ogrody Nauk i Sztuk*, nr 3 (2013): 37. Podobnie Tokarczyk, *Przykazania etyki prawniczej*, 9; Roman

negatywnego postrzegania od czasów starożytnych także celników, m.in. słowa modlitwy faryzeusza „Boże, dziękuję Ci, że nie jestem jak inni ludzie: zdziercy, niesprawiedliwi, cudzołożnicy, albo jak i ten celnik” (Łk 18:11) czy krytyka, jaka spotkała Jezusa za spożywanie posiłków z celnikami, w tym z celnikiem Mateuszem (Mt 9:9-13) i przełożonym celników Zacheuszem (Łk 19:1-10)¹⁰⁶. Andrzej Gomułowicz w oparciu o nowotestamentowy przekaz o stosunku Chrystusa do celników (poborców podatkowych), broni jednak dobrego imienia tej profesji. Zauważa, że faryzeusze, szemrząc przeciwko celnikom, „zapominają o słowach «nie sądźcie, a nie będziecie sądzeni, nie potępiajcie, a nie będziecie potępieni» (Łk 6:37). Jezus na temat celnika formułuje jasny przekaz. Celnicy są godni tego, by żyć w żydowskiej wspólnoty. Nie są grzesznikami z tego powodu, że wykonują zawód celnika. Grzesznikami stają się wówczas, gdy oszukując, pobierają podatek w nienależnej wysokości. Przyjęcie zaproszenia do domu celnika oznacza, że Jezus nie potępia tego zawodu; dezaprobuje sposób działania (nadużycie władzy)”¹⁰⁷.

5. Ogólna charakterystyka odwołań do Jezusa Chrystusa

Zwykle przedstawiciele rodzimej jurysprudencji sięgają do ewangelicznych relacji o życiu i nauczaniu Jezusa w sposób sprawozdawczy czy deklaratoryjny, bez ich pogłębionej analizy. Niniejszy stan rzeczy należy ocenić mimo wszystko aprobatywnie. Prawnicy w ten sposób przejawiają świadomość własnych ograniczeń w zakresie podejmowania wieloaspektowych rozważań z zakresu egzegezy biblijnej. Z reguły koncentrują się na myśli etycznej Chrystusa. Rzadko uciekają się do wywodów bardziej teologicznej natury. Przykładowo Marek Derlatka, omawiając dobro jako wartość prawa, wśród możliwych jego znaczeń podaje miłość. Postrzeganie dobra w kategoriach miłości „ma swoje źródło w chrześcijańskim określeniu Boga jako jedynie dobrego oraz jako miłość”: „Nikt nie jest dobry, tylko sam Bóg” (Mk 10:18)¹⁰⁸. Michał Laskowski, eksponując godność osoby ludzkiej jako źródło podstawowych praw jednostki, wskazał, że „Dwoistą naturę osobową miał Chrystus, Bóg – Człowiek, który zstąpił z nieba i poniósł ofiarę dla ratunku człowieka, potwierdzając tym samym wyjątkowość ludzi i wymiar ich

Tokarczyk, „Próba określenia przedmiotu etyki adwokata” *Annales UMCS. Sectio G*, nr 1 (2003): 231.

106 Gomułowicz, *Podatki a etyka*, 30; Andrzej Ossowski, *Ustawa o Służbie Celnej. Komentarz* (Warszawa: LEX, 2006). <https://sip.lex.pl/#commentary/587603537/400977>; Ireneusz Mirek, „Celnicy w Biblii” *Monitor Prawa Celnego i Podatkowego*, nr 1 (2007): 17-19.

107 Gomułowicz, *Podatki a etyka*, 29-33; Gomułowicz, Małecki, *Podatki i prawo podatkowe*, 272-273.

108 Marek Derlatka, „Dobro jako wartość i podstawa prawa” *Palestra*, nr 5 (2017): 93.

godności. Problematyka dwóch natur Jezusa Chrystusa i jego jednej osoby stanowiła przedmiot rozważań teologicznych i wpłynęła na rozumienie człowieka jako bytu osobowego¹⁰⁹. Z kolei Wojciech Dziedziak wskazuje, że „Koncepcja godności człowieka była rozwijana w teologii i filozofii średnio-wiecznej wraz z koncepcją osoby jako wyjątkowego bytu; wielkość człowieka wiązano ze stworzeniem na obraz i podobieństwo Boga, wcieleniem i odkupieniem przez Chrystusa”¹¹⁰.

Do wyjątków należą przypadki, gdy reprezentanci doktryny prawniczej angażują się w krytyczno-ocenną interpretację Nowego Testamentu, obierając wyraźnie stanowisko w toczących się sporach teologicznych i z zakresu interpretacji biblijnej. Zbigniew Kmiecik, przywołując pogląd Kościoła katolickiego o niedopuszczalności rozwodu, także z powodu niewierności małżeńskiej, stwierdza, że „niektóre tłumaczenia Nowego Testamentu wręcz fałszują jego niektóre fragmenty, tak by ich treść była zgodna z doktryną Kościoła i prawem kanonicznym. Chodzi o tzw. klauzule św. Mateusza, wyrażone dwukrotnie w jego ewangelii” (Mt 5:31–32; Mt 19:8–9)¹¹¹. Ireneusz Nowak, omawiając kwestię zwolnienia od pracy i nauki z tytułu święta religijnego – soboty (szabatu, szabasu), podnosi, że dniem świętym według Biblii jest wyłącznie sobota, a większość chrześcijan obierając świętowanie niedzieli na pamiątkę zmartwychwstania Chrystusa zmieniła przykazanie Boże. Praktykę chrześcijan obchodzenia niedzieli jako dnia świętego autor skonfrontował z wypowiedzią Jezusa co do zmiany prawa (Mt 5:17–19)¹¹². Jerzy Menkes i Piotr Milik chrześcijańską doktrynę wojny sprawiedliwej przeciwstawiają nauczaniu Chrystusa o nadstawianiu drugiego policzka (Mt 5:39), unikaniu procesowania się i ustępowaniu przeciwnikowi (Mt 5:40–41) czy wystrzeganiu się wojowania mieczem (Mt 26:52). Według drugiego z podanych autorów Chrystus „głosił tym samym pogląd bezwzględnie pacyfistyczny”¹¹³.

109 Michał Laskowski, *Uchybienie godności urzędu sędziego jako podstawa odpowiedzialności dyscyplinarnej* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2019), 23.

110 Wojciech Dziedziak, „Godność człowieka jako podstawa sprawiedliwości” *Annales UMCS. Sectio G* 66, nr 1 (2019): 88.

111 Zbigniew Kmiecik, „Zaburzenia psychiczne a małżeństwo w świetle prawa cywilnego i prawa kanonicznego” *Przegląd Sądowy*, nr 7-8 (2015): 35.

112 Ireneusz Nowak, „Wolność jednostki w zakresie przekonań religijnych i światopoglądowych a zwolnienie od pracy i nauki z tytułu święta religijnego – soboty (szabatu, szabasu)” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 1 (2013): 25.

113 Piotr Milik, „Legalne użycie sił zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego” [w:] *Prawo wojskowe*, red. Waldemar Kitler, Dariusz Nowak i Marta Stepnowska (Warszawa: Wolters Kluwer, 2017), 124; Jerzy

Jakkolwiek ocena prawidłowości powyżej przywołanych interpretacji wykracza poza zakres opracowania, to jednak nadmienić należy, że trafność zajętych przez autorów stanowisk budzi wątpliwości, np. przypisywaniu Chrystusowi poglądów pacyfistycznych oponuje wielu uznanych biblistów¹¹⁴.

Zdarzają się, aczkolwiek rzadko, ewidentne błędy w relacjonowaniu przez jurystów scen z życia i nauczania Jezusa na poziomie wierności językowego przekazu Biblii. W tych kategoriach należy widzieć np. przypisywanie słów „Rzymianie nie mają zwyczaju skazywania kogokolwiek na śmierć, zanim oskarżony nie stanie wobec oskarżycieli i nie będzie miał możliwości bronięcia się przed zarzutami” królowi żydowskiemu Herodowi Agryppie II i łączenie ich z procesem Jezusa, gdy tymczasem wypowiedział je rzymski namiestnik Porcjusz Festus w kontekście procesu Pawła z Tarsu (Dz. 25:16)¹¹⁵. Niekiedy też autorzy myślą poszczególne biblijne gatunki literackie, np. potraktowanie historii wskrzeszenia Łazarza jako „przypowieści”¹¹⁶.

6. Podsumowanie

Kwestia zasadności i przydatności sięgania w pracach jurysprudencji do życia i nauczania Jezusa Chrystusa dotychczas sporadycznie była przedmiotem uwag reprezentantów doktryny prawniczej. Cezary Kosikowski, komentując nawiązanie przez Andrzeja Gomułowicza w swojej monografii do biblijnych wzmianek o podatkach, stwierdził: „Może to rzeczywiście jest jakiś sposób na zwrócenie uwagi władzy publicznej na podatki, skoro jej przedstawiciele tak gorliwie demonstrują swoją wiarę w Boga”. Za „niezwykle pożyteczne” uznał też „przypomnienie stosunku Jezusa z Nazaretu do celników i uzmysłowienie im potrzeby zachowania uczciwości i unikania korupcji”¹¹⁷.

W świetle omówionych przykładów zaczerpniętych z piśmiennictwa prawniczego można skonstatować, że odwołania do Jezusa Chrystusa przejawiają utylitarną wartość dla rodzimej doktryny prawniczej z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, odwołania te posiadają potencjał

Menkes, „O zaletach poprzedzania kwalifikacji prawnej czynów analizą stanów faktycznych – uwag kilka” *Międzynarodowe Prawo Humanitarne*, t. IV (2013): 18.

114 Np. Michał Wojciechowski, „Słabe punkty polskiego tłumaczenia Ewangelii w Biblii Tysiąclecia” *Biblica et Patristica Thoruniensia*, nr 4 (2016): 158.

115 Mozgawa-Saj, „Rzymskie korzenie zasady domniemania niewinności i prawa oskarżonego do obrony” 106-107.

116 Guzik-Makaruk, *Transplantacja organów, tkanek i komórek w ujęciu prawnym i kryminologicznym*, 143.

117 Cezary Kosikowski, „Recenzja: A. Gomułowicz, Podatki a etyka, Warszawa 2013” *Państwo i Prawo*, nr 12 (2013): 110-111.

klaryfikacyjny (eksplanacyjny) ze względu na okoliczność, że społeczeństwo polskie jest w większości chrześcijańskie. Ewangeliczne przekazy o życiu i nauczaniu Nazarejczyka w cywilizacji zachodniej składają się na wiedzę powszechną. Nie trzeba być chrześcijaninem, ani nawet osobą wierzącą, aby żyjąc w państwie kulturowo chrześcijańskim znać wymowę czy przekaz poszczególnych nawiązań do Nowego Testamentu. W podobnych kategoriach można postrzegać sięganie przez prawników w swojej argumentacji do np. klasyków polskiej beletrystyki¹¹⁸.

Po drugie, przy pomocy nawiązań do Chrystusa autorzy realizują także cele perswazyjne. Odwołanie się do jego stanowiska w jakiejś kwestii może uchodzić za w szczególności argument z autorytetu, zwłaszcza wówczas gdy stanowisko to jest aplikowanie do zagadnień jurydycznych aksjologicznie doniosłych.

Nieuprawnione byłoby praktykę posiłkowania się nawiązaniami do życia i nauczania Nazarejczyka w piśmiennictwie prawniczym postrzegać za redundantną i jałową. Argumentacja prawnicza nie ma charakteru wyłącznie formalistycznego, w rozumieniu logiczno-analitycznego. Jej częścią są rozważania czynione np. z perspektywy historycznej czy aksjologicznej. Potrzeba wieloaspektowego poznania prawa wymusza, a co najmniej tłumaczy, sięganie do źródeł pozaprawnych. Niektórzy mogą odbierać przywoływanie tekstów religijnych w prawniczych monografiach i artykułach naukowych za coś osobliwego. Pewien sceptycyzm czy podejrzliwość wobec odwoływania się do źródeł religijnych jest następstwem upowszechnionej przez liberalizm polityczny doktryny postulującej ograniczenie się w dyskursie publicznym do racji publicznych (*public reasons*) oraz konsekwencją promowania prywatystycznej wizji religii. Nie podejmując się w tym miejscu krytyki doktryny ekskluzywizmu i postulatu prywatyzacji religii¹¹⁹ poprzestanę na spostrzeżeniu, że religia *nolens volens* jest rzeczywistością nie tylko duchowo-teologiczną, ale i społeczno-kulturową. Prawoznawstwo będąc nauką społeczną nie powinno z przyczyn ideologicznych rezygnować z narzędzi argumentacyjnych i komunikatywnych środków wyrazu tylko dlatego, że są religijnej proweniencji. Nawiązania do Jezusa Chrystusa w piśmiennictwie prawniczym nie stanowią polskiego ewenementu, będąc znane doktrynie prawniczej innych państw, co tylko potwierdza ich przydatność dla jurysprudencji.

Realizowanie przez konkretne odniesienie do Chrystusa celów eksplanacyjnych i perswazyjnych jest kwestią ocenną. W zdecydowanej większości analizowanych przypadków nawiązania do życia i nauczania Nazarejczyka

118 Grzegorz Maroń, „Odwołania do literatury pięknej w uzasadnieniach orzeczeń sądowych” *Przegląd Sądowy*, nr 1 (2019): 87-104.

119 Zob. Grzegorz Maroń, *Integralność religijna sędziego oraz argumentacja religijna w amerykańskim procesie orzecznictwym* (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018), 73-103.

merytorycznie wzbogaciły wywody poszczególnych autorów, wykraczając poza językową ornamentykę. Opracowanie pokazuje, że przedstawiciele doktryny prawniczej mogą wartościowych informacji i argumentów dla swoich jurydycznych rozważań czerpać z różnorodnych źródeł pozaprawnych, w tym z Ewangelii.

Utylitarna wartość odwołań do Jezusa Chrystusa – z punktu widzenia naukowej refleksji nad prawem – podważa adekwatność Kelsenowskiej koncepcji prawoznawstwa jako tzw. czystej teorii prawa. Kelsen czynił prawoznawstwu zarzut, że „w pełnej, bezkrytycznej mierze...wymieszało się z psychologią i socjologią, z etyką i z teorią polityki”. Tymczasem, takie sprofilowanie prawoznawstwa jest bardziej jego zaletą niż wadą. Ograniczenie go do jedynie „normatywnej analizy struktury prawa pozytywnego”¹²⁰ stoi na przeszkodzie rzetelnym badaniom złożonego fenomenu prawa przez jurystów. Ewangelia, będąc źródłem *extra legem*, może subsydiarnie wspomóc prawników w krytyczno-ocennej analizie prawa.

Bibliografia

- Augustyn Rafał, Iwona Witczak-Plisiecka, Sylwia Wojtczak. *Metafory konceptualne jako narzędzia rozumowania i poznania prawniczego*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Bersier Ladavac Nicoletta, „Hans Kelsen (1881-1973). Biographical Note and Bibliography” *European Journal of International Law*, nr 9 (1998): 391-400. <https://doi.org/10.1093/ejil/9.2.391>.
- Białecki Marcin, *Mediacja w postępowaniu cywilnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2012.
- Bielak-Jomaa Edyta, Zbigniew Góral. *Zatrudnianie cudzoziemców*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.
- Bieńkowska Danuta, Elżbieta Umińska-Tytoń, „Indywidualne cechy stylu tekstów naukowych (na przykładzie wybranych prac Aleksandra Brücknera i Stanisława Rosponda)” *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, nr 10 (2011): 33-39. <https://wnus.edu.pl/sj/pl/issue/832/article/13837/>.
- Bokwa Krzysztof, „Podstawy regulacji odsetek i lichwy w prawie Europy Środkowej do XIX w.” *Internetowy Przegląd Prawniczy TBS P UJ*, nr 8 (2017), 146-158. http://www.tbsp.wpia.uj.edu.pl/documents/4137545/137327153/IPP_2017_8/9bfa5579-3ead-4acb-9705-e6f45ea5fe1e#page=146.
- Breczko Anetta, Alina Miruć, „Pojęcie «pomocy społecznej» w kontekście godności i autonomii osoby bezdomnej (aspekty filozoficzne i prawne)”

120 Herbert Schambeck, „Nauka prawa Hansa Kelsena,” *Studia Iuridica Toruniensia*, t. VIII (2011): 36.

- Ekonomia Społeczna*, nr 2 (2017): 26-36. <https://doi.org/10.15678/ES.2017.2.03>.
- Bucoń Paweł, „Wiara jako wartość w życiu współczesnego człowieka”, *Pedagogika Katolicka*, nr 2 (2010): 110-116. <http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk7/art11.pdf>.
- Chmielnicki Paweł, „Do Czytelników” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 2 (2017): 7-8.
- Chojnicka Krystyna, „Jezus Chrystus”, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. III, red. Michał Jaskólski, 134 – 137. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2007.
- Cieciela Jerzy, „Crimen laesae maiestatis czy perduellio? Za jakie przestępstwo został skazany Jezus przed sądem Poncjusza Piłata” [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, red. Antoni Dębiński, Henryk Kowalski, Marek Kuryłowicz, 37 – 44. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2007.
- Chudziński, Bartosz, „W odmęcie walki prawa z bezprawiem – rola adwokata w postępowaniu sądowym” *Ogrody Nauk i Sztuk*, nr 3 (2013): 36-45. <https://doi.org/10.15503/onis2013-36-45>.
- Czarnecki Paweł, „Skarga na wyrok sądu odwoławczego. (Non)sens nowego rozdziału 55a Kodeksu postępowania karnego?” *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych*, nr 2 (2016): 77-105. https://www.czpk.pl/dokumenty/zeszyty/2016/zeszyt2/Czarnecki_2016.2.pdf.
- Czerkawski Jarosław i Anna Szyszka, „Wpływ obowiązku zachowania postu w Wielki Piątek i Środę Popielcową na sytuację prawną jednostki” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 7-8 (2018): 75-83.
- Czerwiński Marcin, „Nauki i ich wirtuale. Przypadek nauki prawa” *Zeszyty Naukowe Prawa Konstytucyjnego*, z. 10 (2017): 159-177. <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/19334>.
- Dajczak Wojciech, Franciszek Longchamps de Bérier, „Prawo rzymskie w czasach dekodyfikacji” *Forum Prawnicze*, nr 2 (2012): 8-22. https://forumprawnicze.eu/attachments/article/80/10-2012%20Dajczak_FLB.pdf.
- Dąbrowski Stanisław, „Niezawisłość sędziów– gwarancje ustrojowe i zagrożenia” *Krajowa Rada Sądownictwa*, nr 2 (2012): 12-15. <https://krs.pl/pl/103-artykul/191-kwartalnik.html>.
- Derlatka Marek, „Dobro jako wartość i podstawa prawa.” *Palestra*, nr 5 (2017): 92 – 95. <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/5-2017/artykul/dobro-jako-wartosc-i-podstawa-prawa>.
- Dubel Lech, *Historia Doktryn Politycznych i Prawnych do schyłku XX wieku*. Warszawa: LexisNexis, 2007.
- Dubowski Rafał, *Materialnoprawne przestanki rozwodu– analiza krytyczna i postulaty de lege ferenda*. Józefów: Instytut Działalności Publicznej,

2017. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/83938/edition/79528>.
- Dziedziak Wojciech, „Godność człowieka jako podstawa sprawiedliwości” *Annales UMCS. Sectio G* 66, nr 1 (2019): 87-99. <http://dx.doi.org/10.17951/g.2019.66.1.87-99>.
- Estreicher Stanisław, *Wedle zasad moralności Chrystusowej*. Kraków” [b.d.], 1930.
- Gajda Stanisław, „Styl osobniczy uczonych”, [w:] *Styl a tekst*, red. Stanisław Gajda, Mieczysław Balowski, 251-261. Opole: Uniwersytet Opolski, 1996.
- Gałkowski Tomasz, „Teologia prawa” *Prawo Kanoniczne*, nr 2 (2013): 105-125. <http://prawokanoniczne.uksw.edu.pl/sites/default/files/Teksty/Pojedyncze/06-Galkowski-Teologia.pdf>.
- Głowacka Aleksandra, „Wybrane zagadnienia dotyczące problematyki czynności prawnych dokonywanych przez osoby prawne Kościoła katolickiego” *Folia Iuridica Wratislaviensis*, vol. 3 (2014): 299-316. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/show-content/publication/63782?id=63782>.
- Głowacka Aleksandra, „System prawa powszechnie obowiązującego a skuteczność czynności cywilnoprawnych dokonywanych przez osoby prawne Kościoła katolickiego” *Acta Erasmiiana*, t. VII (2014): 277-293. <https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/show-content/publication/59860?id=59860>.
- Głuchowski Jan, „Opór podatkowy a obowiązek uiszczania podatku w wykładni chrześcijańskiej i koranicznej” [w:] *Nauka prawa finansowego po I dekadzie XXI wieku*, red. Irena Czaja-Hliniak, 166-175. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2012. <https://repozytorium.ka.edu.pl/handle/11315/319>.
- Godlewski Jerzy, *Katolicka myśl kościelna o prawie i państwie*. Warszawa: PWN, 1985.
- Gomułowicz Andrzej, Dominik Mączyński. *Podatki i prawo podatkowe*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Gomułowicz Andrzej, Jerzy Małecki. *Podatki i prawo podatkowe*. Warszawa: Lexis Nexis, 2013.
- Gomułowicz Andrzej, *Podatki a etyka*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2013.
- Gomułowicz Andrzej, *Aspekt prawotwórczy sądownictwa administracyjnego*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008.
- Góral Zbigniew, „Prawo do pracy, polityka zatrudnienia i polityka rynku pracy”, [w:] *System Prawa Pracy 8. Prawo rynku pracy*, red. Krzysztof Baran, 33-47. Warszawa: Wolters Kluwer, 2018.
- Góralski Wojciech, „Prawo kościelne a prawo państwowe” *Studia Płockie*, vol. 31 (2003): 81-97. http://mazowsze.hist.pl/21/Studia_Plockie/494/2003/16394/.

- Guzik-Makaruk Ewa, *Transplantacja organów, tkanek i komórek w ujęciu prawnym i kryminologicznym. Studium porównawcze*. Białystok: Temida 2, 2008. https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/7111/1/Guzik-Makaruk_E_Transplantacja_organow_tkanek_i_komorek.pdf.
- Helios Joanna, Wioletta Jedlecka, *Urzeczywistnianie idei feminizmu w ogólnosięciowym dyskursie o kobietach*. Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/94661/edition/89358>.
- Jabłoński Paweł, „Sprawozdanie z działalności naukowodydaktycznej Katedry Teorii i Filozofii Prawa Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 2012–2013” *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, nr 2 (2013): 120-124. <http://archiwum.ivr.org.pl/1993/sprawozdanie-z-dzialalnoscinaukowo-dydaktycznej-katedry-teorii-i-filozofii-prawa-universytetu-wroclawskiego-w-latach-2012-2013/>.
- Jankowska Marlena, *Autor i prawo do autorstwa*, Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.
- Jaworski Czesław, „Ukazał się długo oczekiwany komentarz do Zbioru zasad etyki adwokackiej i godności zawodu” *Palestra*, nr 7-8 (2012). <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/7-8-2012/artukul/ukazal-sie-dlugoo-czekiwany-komentarz-do-zbioru-zasad-etyki-adwokackiej-i-godnoscizawodu-autorstwa-adw.-jerezego-naumana>
- Jońca Maciej, „Jak to się stanie, skoro męża nie znam?” *Edukacja Prawnicza*, nr 2 (2015): 45-47. <https://www.edukacjaprawnicza.pl/jak-to-sie-stanie-skoro-meza-nie-znam/>.
- Jońca Maciej, *Głośne rzymskie procesy karne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2009.
- Kakarenko Ksenia, „Samobójstwo w różnych kulturach prawnych”, [w:] *Samobójstwo*, red. Marek Mozgawa, 321-338. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Karsznicki Krzysztof, „Główne kultury prawne na świecie” *Studia Iuridica Toruniensia*, nr 2 (2014): 75-89. <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2014.027>.
- Kmieciak Zbigniew, „Zaburzenia psychiczne a małżeństwo w świetle prawa cywilnego i prawa kanonicznego” *Przegląd Sądowy*, nr 7-8 (2015): 21-38.
- Koronkiewicz Anna, „Kultura prawna katolicyzmu jako kultura życia – Kościół katolicki a prawo karne. Wybrane zagadnienia” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji*, t. 77 (2008) 195-212. <https://wuwtr.pl/ppa/article/view/7246/6892>.
- Kosikowski Cezary, „Recenzja: A. Gomułowicz, Podatki a etyka, Warszawa 2013” *Państwo i Prawo*, nr 12 (2013): 110-112.
- Kozłowski Krzysztof, *Prawo łaski Prezydenta RP. Historia. Regulacja. Praktyka*. Warszawa: C. H. Beck, 2013.

- Krajewski Piotr, „Społeczno-polityczne i prawne aspekty procesu Jezusa” *Pollogna Sacra*, nr 19 (2006): 161-182.
- Krajewski Radosław, *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2009.
- Krzysztofik Edyta, *Wsparcie pokoju we współczesnych stosunkach międzynarodowych*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2009.
- Kudasiewicz Józef, „Jezus Chrystus a dziedzictwo prawne Starego i Nowego Testamentu” *Kieleckie Studia Teologiczne*, nr 8 (2009): 93-104. http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kieleckie_Studia_Teologiczne/Kieleckie_Studia_Teologiczne-r2009-t8/Kieleckie_Studia_Teologiczne-r2009-t8-s93-104/Kieleckie_Studia_Teologiczne-r2009-t8-s93-104.pdf.
- Laskowski Michał, *Uchybienie godności urzędu sędziego jako podstawa odpowiedzialności dyscyplinarnej*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Lemkowski Marcin, *Odsetki cywilnoprawne*, Kraków: Wolters Kluwer, 2007.
- Liszcz Teresa, „Kardynała Stefana Wyszyńskiego myśli o pracy ludzkiej, [w:] *Różnorodność w jedności. Studia z zakresu prawa pracy, zabezpieczenia społecznego i polityki społecznej*, red. Barbara Godlewska-Bujok, Krzysztof Walczak, 287-306. Warszawa: C.H. Beck, 2019.
- Longchamps de Bérier Franciszek, Podmiot prawa: między Rzymem a Jerozolimą”, [w:] *Consul est iuris et patriae defensor. Księga pamiątkowa dedykowana doktorowi Andrzejowi Kremerowi*, red. Franciszek Longchamps de Berier, Ryszard Sarkowicz i Maciej Szpunar, 115-130. Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych Biuro Archiwum i Zarządzania Informacją, 2012. https://www.longchamps.pl/docs/Longchamps_podmiot_prawa.pdf.
- Lubeńczuk Grzegorz, Agnieszka Wołoszyn-Cichocka, Marian Zdyb, *Prawo przedsiębiorców. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck, 2019.
- Łach Jan, „Nie sądzicie, że przyszedłem rozwiązywać Prawo albo proroków” [w:] *Biblia Księga Życia Ludu Bożego*, red. Stanisław Łach, Marian Filipiak, 79-89. Lublin: Wydawnictwo KUL, 1980.
- Łakomy Jakub, „Interdyscyplinarność i integracja zewnętrzna nauk prawnych w świetle postmodernistycznej krytyki” *Archiwum Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej*, nr 11 (2011): 29-45. <http://archiwum.ivr.org.pl/1131/interdyscyplinarnosc-i-integracja-zewnetrzna-nauk-prawnych-w-swietle-postmodernistycznej-krytyki/>.
- Łazarska Aneta, *Rzetelny proces cywilny*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2012.
- Łączkowski Wojciech, „Są wartości wyższe niż prawo”, [w:] *Cywilizacja u progu trzeciego tysiąclecia. Konstatacje i przestrogi*, red. Marcin Libicki, 9-48. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003.
- Łukasiewicz Jakub, *Małżeńska współzależność majątkowa w polskim prawie cywilnym*. Warszawa: C.H. Beck, 2013.

- Łyko Zachariasz, „Rozdział kościołów i państwa w świetle nauki Chrystusa”, [w:] *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat*, red. Michał Pietrzak, 41-55. Warszawa: Liber, 2007.
- Małajny Ryszard, „Recenzja: M. Pietrzak (red.), Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 roku o rozdziale kościołów i państwa z perspektywy stu lat, Warszawa 2007” *Państwo i Prawo*, nr 12 (2008): 111-114.
- Małecki Jerzy, „Obowiązek podatkowy a godność podatnika”, [w:] *Prawość i godność. Księga pamiątkowa w 70. rocznicę urodzin profesora Wojciecha Łączkowskiego*, red. Sławomir Fundowicz, Ferdynand Rymarz i Andrzej Gomulowicz, 135-143. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2003.
- Maroń Grzegorz, „Odwołania biblijne w uzasadnieniach wyroków sądowych. Komparatystyczne studium orzecznictwa polskiego, czeskiego i irlandzkiego” *Glosa – Prawo Gospodarcze w Orzeczeniach i Komentarzach*, nr 1 (2020): 113-130.
- Maroń Grzegorz, „Odwołania do literatury pięknej w uzasadnieniach orzeczeń sądowych” *Przegląd Sądowy*, nr 1 (2019): 87-104.
- Maroń Grzegorz, *Integralność religijna sędziego oraz argumentacja religijna w amerykańskim procesie orzeczniczym*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018.
- Maroń Grzegorz, „Chrześcijańska Teoria Prawa jako kierunek we współczesnej myśli prawniczej, [w:] *Doświadczenia arbitrażu i mediacji. Perspektywa prywatnoprawna oraz publicznoprawna – między teorią a praktyką. Księga Pamiątkowa Ku Czci Prof. Jana Łukasiewicza*, red. Łukasz Błaszczak, Jan Olszewski, Rafał Morek, 248-267. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2018.
- Maroń Grzegorz, „Prawo polskie w świetle nauczania i życia Jezusa Chrystusa” *Ius et Administratio*, nr 3 (2017): 1-33. http://iusestadministratio.eu/wp-content/Zeszyty_naukowe/2017/3_2017/3_2017_2_Maron.pdf.
- Maroń Grzegorz, „Nowy Empiryzm Prawny jako możliwe źródło inspiracji dla Stowarzyszenia Badań nad Źródłami i Funkcjami Prawa” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 1 (2013): 72-91.
- Maroń Grzegorz, Wojciech Dziedziak, „Z zagadnień sprawiedliwości, miłosierdzia i prawa” *Studia Iuridica Lublinensia*, t. XII (2009): 101-119.
- Matys Justyna, *Model zadośćuczynienia pieniężnego z tytułu szkody niemajątkowej w kodeksie cywilnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2010.
- Mazowiecka Lidia, *Państwowa kompensata dla ofiar przestępstw*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2012.
- Mazurkiewicz Jacek, „Zanim pomysły nasze szczeną wraz z nami. O zapomnianych projektach reformy prawa rodzinnego” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego Acta Iuris Stetinensis*, nr 6 (2014): 313-370. http://wpiaus.pl/actaiuris/files/AJS-6_2014_art16.pdf.

- Mażewski Lech, „W. L. Jaworskiego koncepcja zasad moralności Chrystusowej a pozytywizm prawny” *Zeszyty Naukowe KUL*, nr 3 (1964): 51-67.
- Menkes Jerzy, „O zaletach poprzedzania kwalifikacji prawnej czynów analizą stanów faktycznych – uwag kilka” *Międzynarodowe Prawo Humanitarne*, t. IV (2013): 12-32. https://www.amw.gdynia.pl/images/AMW/Menu-zakladki/Nauka/Mi%C4%99dzynarodowe_Prawo_Humanitarne/Publikacje/MPH_IV_2013.pdf.
- Michalska-Warias Aneta, „Pojęcie przestępczości zorganizowanej - aspekty kryminologiczne” *Studia Iuridica Lublinensia*, nr 1 (2003): 129-143. http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Iuridica_Lublinensia/Studia_Iuridica_Lublinensia-r2003-t1/Studia_Iuridica_Lublinensia-r2003-t1-s129-143/Studia_Iuridica_Lublinensia-r2003-t1-s129-143.pdf.
- Michałowski Andrzej, „Spojrzenie obrońcy na sumienie sędziowskie i prawdę formalną w kontradiktoryjnym procesie karnym” [w:] *Etyka adwokacka a kontradiktoryjny proces karny*, red. Jacek Giezek i Piotr Kardas, 134-137. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.
- Mielnik Daniel, *Kara śmierci w polskim prawie karnym. Refleksje historyczno-dogmatyczne*. Łódź: Wydawnictwo Naukowe ArchaeGraph, 2017. http://docs.wixstatic.com/ugd/1887de_b452b33321764d938c09d9145f730217.pdf.
- Mikołajewicz Jarosław, „O niemożliwości stworzenia pozateoretycznego obrazu rzeczywistości instytucjonalnej” *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, nr 312 (2011): 179-191. <https://wuwr.pl/prawo/article/view/9958/9294>.
- Mikołajewicz Jarosław, „O słusznościowych granicach prawa” *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, z. 3 (2010): 15-28. <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/893/1/04.%20JAROS%20c5%81AW%20MIKO%20c5%81AJEWICZ%20RPEiS%203-2010.pdf>.
- Milik Piotr, „Legalne użycie sił zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego” [w:] *Prawo wojskowe*, red. Waldemar Kitler, Dariusz Nowak i Marta Stepnowska, 123-142. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Mirek Ireneusz, „Celnicy w Biblii” *Monitor Prawa Celnego i Podatkowego*, nr 1 (2007): 17-19.
- Misztal-Konecka Joann, *Bigamia w prawie rzymskim*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011.
- Mozgawa-Saj Marta, „Rzymskie korzenie zasady domniemania niewinności i prawa oskarżonego do obrony” *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza*, nr 22 (2018): 104-113. <http://dx.doi.org/10.15584/znurprawo.2018.22.7>.
- Nawrot Justyna, „Narodziny polityki bezpieczeństwa morskiego UE. Uwagi na tle orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości w sprawie C- 537/11 MSC Orchestra” *Gdańskie Studia Prawnicze*, t. XXXVII (2017): 461-474.

- Nawrot Oktawian, „Standardy prawne Rady Europy w dziedzinie biotechnologii i bioetyki” [w:] *Prawa człowieka wobec rozwoju biotechnologii*, red. Lena Kondratiewa-Bryzik, Katarzyna Sękowska-Kozłowska, 51-65. Warszawa: Wolters Kluwer, 2013.
- Niczyporuk Piotr, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*. Białystok: Temida 2, 2013. <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/4117/4/Bankierzy%20i%20operacje%20bankierskie%20w%20starozytnym%20Rzymie.pdf>.
- Niemczyk Marcin, „Historia doktryn polityczno-prawnych jako przedmiot wykładany na studiach prawniczych. Analiza wyników badań opinii studentów pierwszego roku Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Rzeszowskiego” *Annales UMCS. Sectio G*, nr 2 (2013): 198-199. <http://dx.doi.org/10.17951/g.2013.60.2.191>.
- Nitecki Stanisław, *Prawo do pomocy społecznej w polskim systemie prawnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2008.
- Olszewski Piotr, Dominik Wilga, „Procedura Cognito extra ordinem w prawie rzymskim na przykładzie procesu i egzekucji Jezusa Chrystusa” *Kortowski Przegląd Prawniczy*, nr 4 (2015): 31-36. <https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/KPP/2015/4/43-48.pdf>.
- Nowak Ireneusz, „Wolność jednostki w zakresie przekonań religijnych i światopoglądowych a zwolnienie od pracy i nauki z tytułu święta religijnego – soboty (szabatu, szabasu)” *Przegląd Prawa Publicznego*, nr 1 (2013): 19-36.
- Opalek Kazimierz, „Przedmiot prawoznawstwa a problem tzw. płaszczyzn prawa” *Państwo i Prawo*, nr 6 (1969): 983-995.
- Ossowski Andrzej, *Ustawa o Służbie Celnej. Komentarz*. Warszawa: LEX, 2006. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587603537/400977>.
- Paluszkiewicz Magdalena, *Wolność pracy osób z niepełnosprawnościami jako wartość prawnie chroniona*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2019.
- Paprzycki Lech, „Prawnokarna ochrona życia i zdrowia istoty ludzkiej” *Palestra*, nr 7-8 (2009): 38-54. file:///C:/Users/admin/AppData/Local/Temp/Palestra_Zeszyt_2009_7-8_www.palestra.pl.pdf.
- Parchomiuk Jerzy, „Wolność wyboru i nadużycie formy realizacji zadań publicznych”, [w:] *Sposoby realizacji zadań publicznych*, red. Bogdan Dolnicki, 541-558. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Parchomiuk Jerzy, „Odwołania do Ewangelii w orzeczeniach sądów administracyjnych”, [w:] *Veritatem in caritate. Księga jubileuszowa z okazji 70. urodzin Księdza Biskupa Profesora Jana Śrutwy*, red. Wacław Depo, Mariusz Leszczyński, Tadeusz Guz, Paweł Marzec, 1017-1025. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2011.

- Patryas Wojciech, *Derogacja norm spowodowana nowelizacyjną działalnością prawodawcy Próba eksplanacyjnego podejścia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016.
- Piasecki Kazimierz, *Prawo małżeńskie*. Warszawa: LexisNexis, 2011.
- Pietrasz Piotr, *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych*. Kraków: Wolters Kluwer, 2007.
- Pietrzykowski Tomasz, *Ujarmianie Lewiatana: szkice o idei rządów prawa*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2014. https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/4771/1/Pietrzykowski_Ujarmianie_lewiatana.pdf.
- Pilich Mateusz, „Mater semper certa est? Kilka uwag o skutkach zagranicznego macierzyństwa zastępczego z perspektywy stosowania klauzuli porządku publicznego” *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, vol. XVI, (2018): 7-37. <http://dx.doi.org/10.26106/y6pj-da74>.
- Piotrowski Ryszard, *Tradycja i nowoczesność w polskich konstytucjach*, [w:] *Między tradycją a nowoczesnością. Prawo polskie w 100-lecie odzyskania niepodległości*, red. Łukasz Pisarczyk, 25-44. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Płoszka Adam, *Publicznoprawny status jednostki skrajnie ubogiej*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.
- Pudzianowska Dorota, *Obywatelstwo w procesie zmian*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2013.
- Rogalska Beata, *Podatkowe rejestry podmiotowe w polskim systemie prawnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2014.
- Sadowski Mirosław, „Religie monoteistyczne o prawie i państwie”, *Studia Erasmiana Wratislaviensia*, z. 5 (2011): 13-47. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/37492/edition/39035/content>.
- Saiman Chaim, „Jesus’ Legal Theory—A Rabbinic Interpretation” *Journal of Law & Religion* 23, nr 1 (2007): 97-130. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=992280&download=yes.
- Sawczuk Mieczysław, „Naruszenie prawa do wysłuchania podstawą skargi konstytucyjnej” *Annales UMCS, Sectio G*, nr 1 (1997): 97-112.
- Sawczyn Wojciech, „Rozdział XI. Postępowanie uproszczone,” [w:] *System prawa administracyjnego* 9, red. Roman Hauser, Zygmunt Niewiadomski, Andrzej Wróbel, 229-244. Warszawa: C.H. Beck, 2017.
- Schambeck Herbert, „Nauka prawa Hansa Kelsena” *Studia Iuridica Toruniensia*, t. VIII (2011): 34-47. <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2011.002>.
- Seidler Grzegorz Leopold, „W poszukiwaniu systemu wszechstronnej analizy prawa” *Annales UMCS. Sectio G*, vol. 14 (1967): 1-22.
- Seidler Grzegorz Leopold, „Studia z historii doktryn politycznych (Świat antyczny)” *Annales UMCS*, nr 1 (1955): 1-248.

- Sitek Bronisław, „Nowa jakość prawa do obywatelstwa z perspektywy globalnej”, [w:] *Potrzeby jako współczesny determinant treści praw człowieka*, red. Elżbieta Ura, Bronisław Sitek i Tadeusz Graca, 131 – 146. Józefów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie, 2017. <https://wsge.edu.pl/pl/17pub06caly.pdf>.
- Słysz Aleksander, *Czynności, które nie mogą być przedmiotem prawnie skutecznej umowy. Ograniczenie przedmiotowego zakresu opodatkowania*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2017.
- Sobczyk Marek, „Proces Jezusa oczami historyka i prawnika” *Studia Iuridica Toruniensia*, t. XII (2014): 221-252. <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2013.011>.
- Soniewicka Marta, „Problem sprawiedliwości karaniam w wymiarze społecznym i metafizycznym” *Pressje*, t. XVI, (2009): 66-81.
- Sójka-Zielińska Katarzyna, „Kodeks Napoleona przed sądem czasu” *Palestra*, nr 7-8 (2007): 199-203. <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/7-8-2007>.
- Stawicka Ewa, „Proces Jezusa Chrystusa” *Palestra*, nr 3-4 (1996): 114-118.
- Stępień Jerzy, „Kształt reaktywowanego samorządu terytorialnego w zamierzeniu jego twórców” *Samorząd Terytorialny*, nr 1-2, (2015): 11-19.
- Strus-Wołos Monika, „Przepis art. 162 k.p.c. okiem praktyka” *Przegląd Sądowy*, nr 7-8 (2016): 103-111.
- Sykuna Sebastian, *Tortury w XXI wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2013.
- Szymanek Krzysztof, *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001.
- Święch Katarzyna, *Pozycja rodziny w polskim prawie podatkowym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2013.
- Święcicka-Wystrychowska Paulina, *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium prawnohistoryczne*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2012.
- Święcicka-Wystrychowska Paulina, *Proces Jezusa w świetle prawa rzymskiego. Studium z zakresu rzymskiego procesu karnego w prowincjach wschodnich w okresie wczesnego pryncypatu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2005.
- Tokarczyk Roman, *Przykazania etyki prawniczej. Księga myśli, norm i rycin*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2009.
- Tokarczyk Roman, „Próba określenia przedmiotu etyki adwokata” *Annales UMCS. Sectio G*, nr 1 (2003): 225-252. http://dlibra.umcs.lublin.pl/Content/21446/czas4058_50_51_2003_2004_13.pdf.
- Ura Elżbieta, Stanisław Pieprzny, „Cywilizowanie” usług hotelarskich przez administrację”, [w:] *Cywilizacja administracji publicznej. Księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin prof. nadzw. UW r. dra hab. Jana Jeżewskiego*, red. Jerzy Korczak, 505-524. Wrocław: Wydawnictwo Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji

- i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018. <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/95307>.
- Warchoń Marcin, *Ciężar dowodu w procesie karnym. Studium prawnoporównawcze*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2017.
- Warchałowski Krzysztof, „Rozwój idei wolności religijnej od początków chrześcijaństwa do czasów nowożytnych” *Studia z Prawa Wyznaniowego*, nr 8 (2015): 143-161. https://www.kul.pl/files/214/studia_8/krzysztof_warchalowski_studia_z_prawa_wyznaniowego_82005.pdf.
- Wasylkowska-Michór Magdalena, „Regulacja prawna mediacji w Polsce w dobie przemian”, [w:] *25 lat doświadczeń ustrojowo-prawnych III Rzeczypospolitej*, red. Hanna Duszka-Jakimko, Ewa Kozerska, 467-488. Warszawa: Wolters Kluwer, 2015.
- Widacki Jan, „Filozofia prawa karnego z punktu widzenia nauki Kościoła”, [w:] *Od szkoły klasycznej do neoklasycznej w prawie karnym*, red. Jan Widacki, 25-52. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2016. <https://repositorium.ka.edu.pl/handle/11315/10949>.
- Wojciechowski Michał, „Słabe punkty polskiego tłumaczenia Ewangelii w Biblii Tysiąclecia” *Biblica et Patristica Thoruniensia*, nr 4 (2016): 151-163. <http://dx.doi.org/10.12775/BPTh.2016.039>.
- Wołodkiewicz Witold, „Vanae voces populi non sunt audiendae. Opinia publiczna i jej wpływ na legislację i na wymiar sprawiedliwości” *Themis Polska Nova*, nr 2 (2012): 5-14.
- Wołodkiewicz Witold, *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2009.
- Wójcik Jerzy, *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.
- Wójcik Monika, „Si Iesum Christum heredem quis scripserit... Chrystus jako spadkobierca w prawie justyniańskim”, [w:] *Cuius regio eius religio?*, red. Grzegorz Górski, Leszek Ćwikła, Marzena Lipska, 41-52. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006.
- Wytrębowski Jacek, „O poprawności językowej publikacji naukowo-technicznych”, *Zagadnienia Naukoznawstwa*, nr 1 (2009): 127-136.
- Zajadło Jerzy, „Zasada jawności a filozoficzno-prawne pojęcie prawdy”, [w:] *Jawność i jej ograniczenia*, t. II, *Podstawy aksjologiczne*, red. Zbigniew Cieślak, Grażyna Szpor, 53-67. Warszawa: C.H. Beck, 2013.
- Zdyb Marian, „Podstawowe dylematy realizacji prawa cywilnego w prawie administracyjnym w kontekście stosowania instrumentów administracyjnych (i odwrotnie). Poszukiwanie optymalnego modelu współistnienia obu sfer prawa w perspektywie współczesnych wyzwań, przy uwzględnieniu wybranych dziedzin publicznego (administracyjnego) prawa gospodarczego” *Zeszyty Naukowe KUL*, nr 4 (2018): 23-46,

<https://ojs.academicon.pl/znkul/article/download/2064/1883/+&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=pl&client=firefox-b-d>.

Zdyb Marian, Standardy służby publicznej. Uwagi ogólne” *Annales UMCS. Sectio G* 64, z. 2 (2017): 9-27. <http://dx.doi.org/10.17951/g.2017.64.2.9>.

Zdyb Marian, *Wspólnotowe i polskie publiczne prawo gospodarcze* 1, Warszawa: Wolters Kluwer, 2008.

Zdyb Marian, *Prawo działalności gospodarczej. Komentarz*. Kraków: Zakamycze, 2000. <https://sip.lex.pl/#/commentary/587276234/73674>.

Zdyb Marian, Wolność działalności gospodarczej w Konstytucji RP” *Rejent*, nr 5 (1997): 145-166. <https://u227.e-cryptex.pl/app/appStowarzyszenieS/publikacje/1997/5/391.pdf>.

Ziemiński Zygmunt, *Sprawiedliwość społeczna jako pojęcie prawne*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1996.